

STUDIU ISTORIC INTRODUCATIV

Alexandru Barnea
Adriana Panaite

Teritoriul Dobrogei romane a reprezentat, de la începutul integrării lui în Imperiul Roman, partea de nord-est a provinciei *Moesia Inferior*. Abia în anii tetrarhiei acesta a constituit o provincie separată – *Scythia* (**Fig. 1**), situație ce avea să dureze până la începutul secolului al VII-lea, când Imperiul cu capitala la Constantinopol pierdea controlul militar, administrativ și în bună parte și economic la Dunărea de Jos. Înainte însă de instaurarea efectivă a dominației romane pe teritoriul Dobrogei, fiecare etapă mai importantă din cele sesizabile ca premergătoare aceluși eveniment a însemnat câte un pas mai departe în intrarea Dobrogei în aria economică și spirituală a Imperiului Roman. De la campaniile lui Lucullus și Crassus și până la vremea domniei lui Vespasian când Dobrogea a fost definitiv încadrată în provincia *Moesia*¹, informațiile scrise diverse converg progresiv cu acelea arheologice în ilustrarea penetrării treptate și sigure a civilizației romane în ținutul dintre Dunăre și Mare. Se poate considera această perioadă relativ scurtă ca o etapă foarte importantă premergătoare și pregătitoare fenomenului romanizării populației Dobrogei, fenomen ce se va desfășura în cursul secolelor următoare. În stadiul actual al cercetării, este încă dificil să ne pronunțăm fără riscul conjecturii cu privire la măsura reală a procesului romanizării populației autohtone din Dobrogea în cele aproape șase secole de stăpânire romană și romano-bizantină. Ceea ce se poate însă afirma acum, este că, așa cum în acest teritoriu orașele, sau mai bine zis centrele urbane și militare au reprezentat focare de romanizare, tot astfel Dobrogea romană a însemnat pentru teritoriile din stânga Dunării o zonă foarte importantă de iradiere a unei romanizări *sui generis* până destul de departe de limesul fluvial. În asemenea condiții, ar fi posibil ca tocmai o romanizare greoaie și incompletă a provinciei să fi înlesnit contactele cu populația din stânga Dunării; unele elemente ale bazei materiale ale unei asemenea ipoteze nu lipsesc, între ele, toponimia ar putea avea un cuvânt greu de spus prin persistența atâtor denumiri preromane de așezări dobrogene devenite cu totul romane. Printre acestea, în extrema de nord-vest a ținutului de care ne ocupăm, se află *Dinogetia*, una dintre acele fortificații romane care nu și-au schimbat numele getic sau poate chiar celtic² până la căderea limesului dunărean.

Aflată în apropierea satului de astăzi Garvăn (com. Jijila, jud. Tulcea) (**Fig. 2**), mica fostă insulă numită de localnici cu justificare „Biseriçuța”, mai păstrează în zilele noastre ruinele cetății romane și bizantine *Dinogetia*, printre numeroasele așezări duble, perechi sau gemene, de o parte și de alta a fluviului. Așezarea a beneficiat dintotdeauna de o poziție naturală dominantă și, fiind înconjurată de ape (**Fig. 3**) – gârlele și bălțile pe care fluviul le formează în dreapta marelui cot din fața orașului Galați – dispunea și de avantajul unei apărări

¹ Suceveanu 1977, 22 și, pe larg: Suceveanu 1971, 105-124. Incluziunea Dobrogei în provincia Moesia Inferior în timpul lui Claudius după anul 46 d.Chr. este susținută, pe baza analizei documentelor epigrafice, de către Avram (1999, 2015) și Matei-Popescu 2014b. Se adaugă descoperirile ceramice, amfore și vase terra sigillata, care se datează în a doua jumătate a secolului I d.Chr., descoperite între altele chiar la Dinogetia. Pentru amfore, informații de la A. Opaț, iar pentru terra sigillata, recent V. Rusu-Bolindeț, A. Panaite, I. Paraschiv-Grigore, *The supply of terra sigillata at Dinogetia in the Early Roman time (1st-3rd centuries AD): the vessels imported from the Western ceramic centres*, comunicare prezentată la conferința internațională organizată de Facultatea de Istorie București în colaborare cu CICSA (Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice) *Archaeologists at the meeting with history. In memoriam professorum Alexandru Barnea et Alexandru Avram*, București, 15-16.04.2022.

² Barnea 2010, 33; Matei 2013, 33.

Fig. 1. Harta provinciei *Scythia* (Iuliana Barnea)

naturale, și, în plus, de acela al bogățiilor naturale asigurate de de pământ, ape și păduri: produse agrare, pășuni, vânat, pește etc.

Așezarea ocupă o poziție strategică de unde se poate supraveghea întreaga zonă cuprinsă între gura Siretului și gura Prutului, având legătură vizuală până la *Noviodunum* (Isaccea) spre sud-est, *Arrubium* (Măcin) spre sud-vest și Barboși spre nord-vest.

Insula Bisericuța se compune din trei părți: partea înaltă – popina la nord, partea joasă a insulei, de la sud și vest de cetate, coborând în pantă ușoară spre sud, spre Gârla Lățimea, ale cărei brațe se reunesc la capătul sudic al insulei, unde se afla o zonă – a treia a insulei – inundabilă, nelocuită în antichitate, așa cum au demonstrat unele sondaje practicate aici. Prima parte este o popină de stâncă, de formație geologică identică

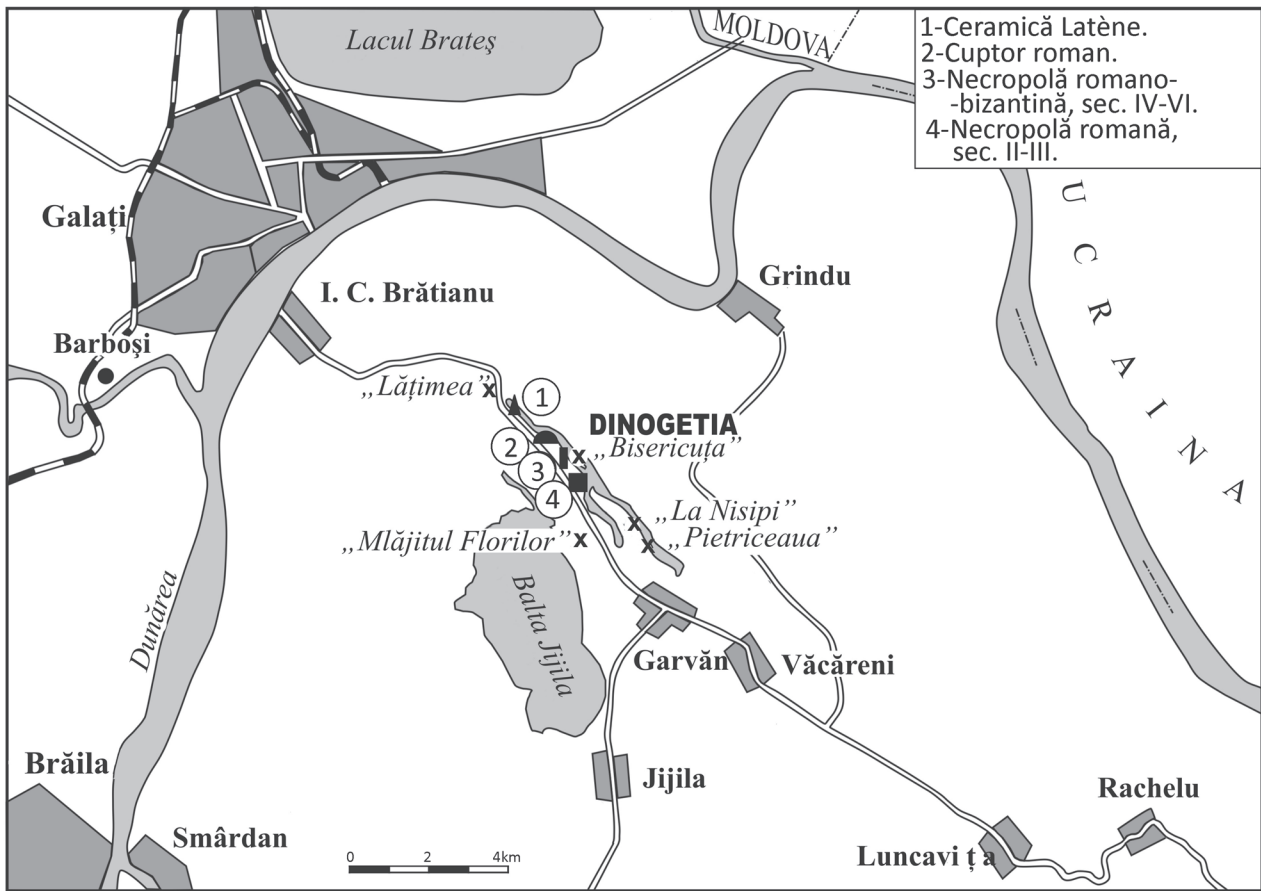
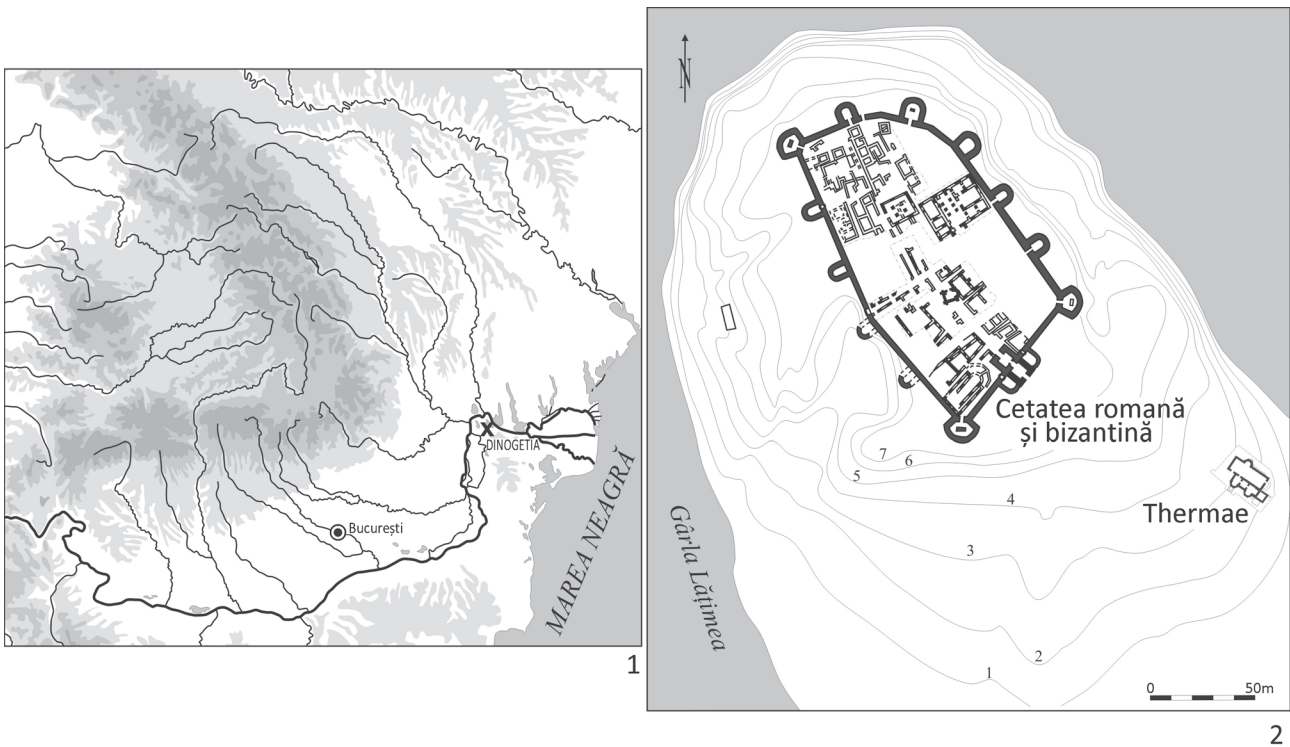

Fig. 2. Hartă detaliată a zonei în care se află *Dinogetia* (Iuliana Barnea, prelucrare după Barnea 1969a, 7, fig. 1)

Fig. 3. Fotografie aeriană a insulei Bisericuța (Arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”)

aceleia a dealului Bugeacului, a cărei formă inițială a fost modificată prin lucrări artificiale de nivelare prilejuite de ridicarea fortificației romano-bizantine și prin depuneri succesive din diverse etape de locuire.

Partea de jos a popinei, la vest dar mai ales la sud de cetate, coboară în pantă ușoară, până către o zonă inundabilă în perioadele de creștere a nivelului apelor. Săpăturile arheologice au demonstrat că acest platou a fost sigur locuit în epoca La Tène, și apoi în epocile romană și romană târzie, ca după o pauză cuprinsă între începutul secolului al VII-lea și secolul al X-lea, zona să fie repopulată, cetatea înscriindu-se în grupa fortificațiilor romano-bizantine restaurate și reutilizate în cadrul sistemului defensiv bizantin târziu organizat la frontiera nordică a imperiului.

În epoca romană și romano-bizantină, această parte a așezării era ocupată de așezarea *extra muros* și de unele construcții publice, cum ar fi termele.

Cercetările arheologice de la cetatea romană și bizantină, care au dezvelit în mare parte ruinele acesteia, au stabilit încă de la primele sondaje că, la baza depunerilor romane, și, apoi, împreună cu acestea, se află resturi ale culturii materiale a geto-dacilor, însuși numele antic al așezării, păstrat în cursul stăpânirii romane și bizantine, reprezentând o probă a faptului că aici sau în imediata apropiere se afla, înaintea acestora, una dintre așezările importante ale geților din nordul Dobrogei, *Dinogetia*.

Cel mai vechi scriitor antic la care se întâlnește numele așezării este abia geograful Ptolemeu (secolul II d.Chr.), căruia îi datorăm localizarea ei destul de exactă, într-un context legat de descrierea așezării Daciei: „... iar dinspre răsărit, /Dacia/ se mărginește cu fluviul Istru până la cotul de la cetatea *Dinogetia* a cărei poziție este la $53^{\circ} / 46^{\circ}40'$, și de aici cu râul *Hierasus* (astăzi Siret) care, îndepărtându-se de Istru în dreptul *Dinogetiei*...” (III, 8, 2). Mai târziu, așezarea re apare menționată în *Itinerarium Antonini* (225, 5) și *Notitia Dignitatum* (Or. XXXIX, 24), precum și de Geograful Ravennat (IV, 5, 47). Din săpăturile arheologice efectuate aici sau

din cercetările de teren ori sondajele din zonă, nu a apărut până acum vreo mărturie scrisă care să confirme irevocabil sau să infirme în vreun fel localizarea acceptată în continuare și de noi. Se pare, după unii autori³ că *Dinogetia* romană s-ar fi aflat inițial pe colina de la Barboși (jud. Galați) din apropierea malului stâng al Dunării și Siretului, unde există într-adevăr ruinele unui fort roman ce suprapun o așezare dacică, și, în apropiere, ale unei așezări romane destul de întinse⁴. Ulterior, la începutul epocii Dominatului, *Dinogetia* ar fi fost mutată (?) pe malul drept al fluviului (în realitate făcea parte din seria așezărilor gemene de pe ambele maluri ale Dunării de Jos⁵, acolo unde o localizăm astăzi). Este mai curând posibil însă, ca ambele așezări, fiind situate față în față pe Dunăre și în aria aceleiași populații, să fi purtat, cel puțin din epoca de vârf a puterii geto-dacilor, aceeași denumire, care, odată cu refortificarea limesului dunărean din epoca Diocletian – Constantin cel Mare, să-i fi rămas cu precădere așezării întărite din dreapta fluviului⁶. Cazul nu ar fi singular, întrucât chiar în lumea daco-romană există nu mai departe decât tot pe Dunăre destul de multe cazuri de așezări pereche (majoritatea erau pereche, dezvoltându-se încă din preistorie în dreptul unor vaduri și deci funcționând la puncte de trecere și de legătură mai îndelungată), la unele din ele romanii intervenind spre a le deosebi, doar cu un prefix, ca în situația *Dierna-Transdierna*. Sunt prea puține cunoștințe de limbă a traco-dacilor (sau daco-moesică după Vl. Gheorghiev⁷) pentru a putea ști, în stadiul actual al cercetării, cum deosebeau autohtonii, înaintea venirii romanilor, asemenea toponime, un exemplu clar enunțat se găsește în cazul hidronimelor care se varsă în Dunăre, *Utus* și *Alutus*⁸.

DINOGETIA PRE-ROMANĂ

Ca și în multe alte cazuri asemănătoare, straturile de cultură dintr-o așezare aglomerată de felul celei de la *Dinogetia* nu pot aduce întotdeauna și pentru fiecare epocă, în pofida insistenței arheologilor, datele cele mai clare despre toate perioadele care s-au succedat în viața așezării. De aceea, unele descoperiri mai vechi și mai noi, făcute în apropierea cetății și adăugate celor din așezare, sunt deosebit de utile în a aduce precizări pe care săpăturile sistematice din cetate nu le-au putut da în toate situațiile. Așa de pildă, în urma cercetărilor din cetatea romană putem enumera, printre descoperirile vizând perioadele preromane, urme din neolitic și epoca bronzului, fragmente de amfore din epoca elenistică, venind din bazinul Mării Egee și care formau o parte din obiectele importurilor la geți și în fine, foarte multă ceramică de factură getică, marcată parțial de influențe nord-pontice și sud-tracice, toate acestea dovedind intensitatea și continuitatea locuirii la *Dinogetia*. În completarea acestei imagini a venit, după 1970, descoperirea, la cca. 2 km nord-vest de cetate, a resturilor unor locuințe getice, unde (lângă punctul „Lățimea”), pe o suprafață de cca. 100 m² au apărut, în urma unor amenajări rutiere și de hidroameliorații moderne, vase din lut în număr destul de mare, multe dintre acestea putând fi întregite, precum și fragmente de amfore elenistice de import. Așezarea, al cărei martor principal era tocmai această ceramică, a putut fi datată în secolele IV- III î.Chr.⁹ și merită să fie notată aici, în cazul materialelor de factură locală, comunitatea formală și tipologică cu descoperirile reprezentând aceeași epocă din restul Dobrogei pe de o parte, iar pe de alta cu Muntenia, sudul Moldovei și nordul pontic. Această mică așezare aparținea cel mai probabil „teritoriului” getic subordonat unei fortificații învecinate, aflate poate tot pe o insulă în secolele IV-III î.Chr., înaintea ori în timpul apariției celților în zonă. Dovada relațiilor comerciale cu lumea elenistică a grupului de așezări getice de la *Dinogetia* este adusă, între altele, și de materialele descoperite în punctul amintit: fragmente de amfore elenistice, în majoritate de proveniență rodiană sau din Heraclea Pontică, o foarte frumoasă lekane cenușie care putea fi și imitație locală după un original elenistic etc. La acestea se adaugă și o ștampilă păstrată în întregime pe fragmentul unei torți de amforă, purtând

³ Ștefan 1958, 317-329; Barnea 1969a, 8; pentru localizarea la Biseriçuța-Garvăn, Suceveanu 1977, 61.

⁴ Sanie 1981, unde și reluarea discuției localizării *Dinogetiei*.

⁵ Barnea 2007, 41-43.

⁶ Barnea 1983, 84-87.

⁷ Russu 1967; Gheorghiev 1977.

⁸ Barnea 2006, 78-80.

⁹ Barnea 1983, 84-87.

numele ZHN/ ΝΟΣ, imprimat într-un cartuş rectangular înspre curbura torţii¹⁰ şi databil aproximativ între anii 331-275 î.Chr. după descoperirile de la Delos¹¹, provenienţa rodiană rămânând cea mai probabilă. Perioada imediat următoare este reprezentată pe insulă şi în zona apropiată, între altele, de o serie de fragmente de amfore elenistice databile în secolul al III-lea î.Chr. şi descoperită chiar pe platoul de la sud de cetatea romană târzie, unde este posibil să fi dăinuit o aşezare şi în secolele II-I î.Chr. Semnificativă în acest sens, şi surprinzătoare totodată, este descoperirea în 1983¹², în urma cercetărilor stratigrafice efectuate în centrul fortificaţiei romane târzii, a unei urne de incinerare aproape nederanjate, lângă fundaţia pe stâncă a unui zid roman târziu de locuinţă. Urna, fragmentară, este o oală lucrată cu mâna de dimensiuni medii cu butoni laterali, şi se poate data în secolele II-I î.Chr., prezenţa ei acolo arătând că aşezarea contemporană nu se va fi aflat pe promontoriul insulei, ci undeva în apropiere, poate chiar în zona de platou neinundabil mai sus menţionată. Important este, oricum, că rezultatul coroborării unor date anterior obţinute cu această descoperire se traduce printr-o completare a cunoştinţelor noastre despre aşezarea getică şi necropolă pentru o perioadă mai slab documentată, anume aceea cuprinsă între sfârşitul secolului al III-lea î.Chr. şi secolul I î.Chr., umplându-se astfel un gol în istoria aşezării pe baze arheologice.

Pe aceleaşi baze, acordate cu datele istorice cunoscute în special pornind de la sursele literare antice, este sesizabilă şi la *Dinogetia* în secolele II-I î.Chr. tot mai mult influenţa Romei republicane, care câştiga teren şi aici, odată cu supunerea Greciei şi Macedoniei. Aşezarea şi populaţia din zona apropiată nu puteau scăpa acestei influenţe şi pătrunderii cu caracter complex, dovezile în acest sens constituindu-le, pe lângă o serie de materiale arheologice – ceramică de import romană, de exemplu – şi un mic tezaur de denari romani republicani descoperit nu departe de insulă, ale cărui piese au fost datate între secolele II-I î.Chr. şi care va fi fost îngropat cel mai probabil spre sfârşitul primei jumătăţi a secolului I î.Chr.¹³. În altă ordine de idei, trebuie spus că această descoperire nu a făcut decât să completeze şirul unor alte tezaure aflate mai ales de-a lungul Dunării în Dobrogea, demonstrând rolul fluviului ca o cale de penetraţie a monedei romane deja cu peste un secol înaintea anexării Dobrogei. De unde rezultă şi funcţia economică importantă a aşezărilor getice dobrogene de la Dunăre, între acestea numărându-se şi *Dinogetia*, în legăturile care se încheagau acum cu Roma ale populaţiilor situate de o parte şi de alta a Dunării. În aceeaşi ordine de idei, se poate observa – şi documentaţia arheologică dovedeşte din plin, cum se va vedea şi mai jos din cercetarea ceramicii romane – că legăturile care se încheagau acum cu Roma pe calea Dunării de Jos vor fi continuate şi amplificate în secolele următoare pe aceeaşi cale, chiar până în primele decenii de la înfiinţarea provinciei *Scythia* inclusiv, când aceasta, va intra treptat, în întregime, în sfera de influenţă orientală a noului Imperiu cu capitala la Constantinopol. Or, în această evoluţie se încadrează şi aşezarea *Dinogetia*, devenită între timp unul din centrele de importanţă majoră ale limesului dunărean. Revenind la tezaur şi la momentul îngropării lui, trebuie adăugat aici că, în cazul de faţă (şi nu numai, întrucât există multe tezaure în aria daco-moesică îngropate, fără suficiente posibilităţi de generalizare istorică, cam în aceeaşi perioadă; în cazul nostru, după anul 58 î.Chr. cel mai târziu), s-ar putea formula ipoteza invocării activităţii lui Burebista în lumea geto-dacă şi deci şi la Dunărea de Jos, când desigur şi *Dinogetia* va fi fost inclusă uniunii sale tribale. Oricum, după moartea regelui dac, aşezarea va reintra treptat şi pentru multe secole în sfera de influenţă şi apoi stăpânire romană împreună cu întreaga regiune a Dunării de Jos, înseşi descoperirile arheologice marcând procesul destul de rapid al romanizării populaţiei autohtone.

DINOGETIA ROMANĂ TIMPURIE

Odată cu instalarea administraţiei şi armatei romane în Dobrogea¹⁴, *Dinogetia*, care avea probabil statutul unui *vicus* sau chiar *civitas* pe lângă o garnizoană romană¹⁵, a aparţinut *teritorium*-ului aşezării de la *Arrubium*

¹⁰ Barnea 1983, 109.

¹¹ Grace 1952, 536, nr. 17, pl. XXI/ 17.

¹² Al. Barnea, carnet săpătură, 1983.

¹³ Barnea 1971, 372-376.

¹⁴ În timpul lui Vespasian sau mai devreme, vezi nota 1.

¹⁵ Suceveanu 1977, 61.

(Măcin) unde, de la început, se afla în garnizoană *ala I Vespasiana_Dardanorum*. Formațiunile militare în grija cărora a intrat și *Dinogetia* în epoca Principatului au fost, concomitent ori succesiv¹⁶, potrivit documentării asigurate în special de materialul tegular imprimat descoperit acolo, *legio V Macedonica, cohors II Mattiacorum, Classis Flavia Moesica, cohors I Cilicum*, formațiuni prezente, cum era și de așteptat, și în perechea – cap de pod – a *Dinogetiei* de la Barboși¹⁷.

Că la Bisericuța – Garvăn va fi funcționat un *castellum*¹⁸ pentru a adăposti detașamente din trupele amintite și o stație de flotă, este un fapt indiscutabil. Mai dificil este, în primul rând datorită situației generale din Dobrogea, unde marea majoritate a fortificațiilor timpurii au suferit prefaceri substanțiale în epoca Dominatului (de cele mai multe ori pornind, de la reconstrucții foarte importante datând cel mai devreme din epoca dinastiei Severilor¹⁹), să poată fi determinat locul exact și aspectul – cu atât mai puțin fazele – fortificației din epoca Principatului care va fi existat de cel mai probabil din a doua jumătate a secolului I d.Chr. În cazul nostru, acumularea descoperirilor arheologice și analiza lor atentă converg spre a afirma că, deși forma inițială și evoluția ei până în secolul al III-lea nu pot fi încă depistate, castelul roman timpuriu s-a aflat pe același loc unde vedem astăzi ruinele fortificației romano-bizantine. Totuși, câteva observații extrem de importante privind fortificația timpurie au rezultat în urma cercetărilor din exteriorul porții principale: „e probabil că cetatea a avut o incintă zidită înaintea celei din epoca constantiniană și că resturi din ea s-au mai păstrat și au fost integrate în cea nouă”, în paralel aducându-se ca argument și placa de mortar de pe stâncă din turnul nr. 2, aflată sub nivelul de călcare din secolul al IV-lea, „...accesul în *această incintă* (cea mai veche; s.n.) se făcea tot prin partea de S a cetății, dar la un nivel mult mai jos”²⁰.

Totodată, cercetări mai vechi (1968-1969)²¹ în microzona porții de V a cetății ne determină să presupunem că aceasta era și ea mai veche și a fost încorporată incintei constantiniene, fiind doar parțial modificată, fapt care ar duce la concluzia – mai sus formulată, că o mare parte din incinta târzie reia traseul celei timpurii. În orice caz, observațiile mai sus citate privind poarta de sud se justifică și din alt punct de vedere care constituie argumente în plus pentru datarea ei timpurie: forma și tipul constructiv al unei mari părți din zidăria, cu blocuri de calcar, identică celei de la poarta de vest. Segmentul intrării porții, însuși planul acesteia, sunt tipice pentru epoca Principatului; refacerea constantiniană a pornit acolo de la o structură preexistentă pe care a respectat-o în bună parte.

Cronologia perioadei romane timpurii

Majoritatea datelor pe care ținem să le înregistrăm aici sunt în cea mai mare parte publicate în rapoartele de săpături și studiile care au urmat săpăturilor arheologice de la *Dinogetia* înainte și mai ales după 1944, lor adăugându-li-se observațiile și cercetările de până în anii din urmă; este însă pentru prima dată acum când se încearcă o grupare a lor completă, în intenția unui rezultat valabil și eficient. Astfel, încă într-unul dintre primele rapoarte²² se înregistra în sectorul A un „complex” *in situ* databil Domitian – Traian, precum și opaițe din secolele I-II d.Chr., vase autohtone și romane *terra sigillata*, o monedă din bronz de la Traian și alte materiale arheologice din aceeași epocă²³. În sectorul B, spre exemplu, o monedă de la Vespasian²⁴ completează lotul, deja destul de consistent încă de atunci, de monede timpurii, în alt raport înregistrându-se în urma săpăturilor din sectorul B (după materiale, e drept, datarea nu pare a fi prea limpede) șase niveluri cuprinse între secolele al II-lea și al IV-lea, fapt care, împreună cu celelalte date acumulate până atunci, aducea după sine ipoteza privind „existența unui *castellum* încă înaintea deplasării în Dacia (anul 167 d.Chr.) a legiunii a V-a Macedonica”²⁵.

¹⁶ Aricescu 1977,41, 58-59, 67, 70, 80; Suceveanu 1977, 61, n. 360 (unde și bibliografia completă).

¹⁷ Sanie 1981.

¹⁸ Suceveanu 1977, 61 nota 360, este de această părere, invocând în final și observațiile formulate de Al. Barnea (1974, 112).

¹⁹ Observații personale Al. Barnea.

²⁰ Ștefan *et alii* 1962, 678.

²¹ Al. Barnea, carnet de săpătură, *Dinogetia* 1968-1969.

²² Ștefan *et alii* 1967, 17.

²³ Ștefan *et alii* 1951, 39-40.

²⁴ Ștefan *et alii* 1952, 404.

²⁵ Ștefan *et alii* 1954, 162-167.

La acestea s-au adăugat mai apoi descoperirea unor fragmente de inscripții din secolele II-III d.Chr. și resturile unui apeduct²⁶, monede de la Traian²⁷ etc. Cercetările din **S4**, practicată în afara fortificației romane târzii, au oferit un strat bogat în materiale din secolele al II-lea și al III-lea d.Chr., între care se remarcă și un opaiț din fabrica lui Cassius (CASSI), împreună cu acestea fiind prezentă ceramică de tradiție La Tène getică²⁸. Situații asemănătoare s-au înregistrat și în **S3B**²⁹ (la sud de incinta târzie). De altfel, în imediata apropiere a porții de sud, în afara incintei, autorii cercetării înregistrau atunci trei niveluri anterioare cetății constantiniene³⁰. Pe lângă destul de numeroase materiale fragmentare timpurii antrenate sau nivelate de refacerile și amenajările din secolele IV-VI și X-XII, în cursul cercetărilor din 1983 în zona centrală a așezării, au fost identificate două niveluri clare – pe o porțiune extrem de restrânsă din păcate – anterioare momentului Diocletian-Constantin. Punctul în care acestea au fost înregistrate se află în imediata apropiere a intersecției străzilor principale (*cardo* și *decumanus*) ale fortificației romane târzii³¹. La toate aceste date se adaugă, pentru istoria fortificației, elemente de conviețuire getică, asimilare treptată a autohtonilor în și lângă așezare, în împrejurimi, în necropolă etc., o ilustrare a acestui fenomen reprezentând-o și descoperirile din imediata apropiere a cetății, unde în **S1**, secțiune practicată la sud-vest de cetate în 1951, (**Fig. 16**), într-o locuință bine datată cu o monedă Antoninus Pius, ceramica autohtonă, reprezentată de oale cu brâu alveolar, a fost descoperită împreună cu ceramică romană tipică: amforă, opaiț, urcior, strachină³². Adăugăm aici că același aspect se înregistrează și în necropola daco-romană cartată în 1974 (**Fig. 2**), dar unde, din păcate, nu s-au putut face săpături sistematice: și acolo vasele și alte obiecte romane sunt alături de oale lucrate în tehnică locală, de tradiție La Tène³³.

În sfârșit, pentru a încheia această parte a prezentului studiu, putem conchide că toate datele comentate mai sus întăresc convingerea noastră privind pre existența unei fortificații romane timpurii (și a unei așezări extra muros) pe același loc cu aceea din epoca Dominatului, fortificație ce va fi fost desigur utilizată de unitățile aflate în garnizoană la *Dinogetia*. Refacerea din temelii în vremea împăraților Diocletian și Constantin, împreună cu reparațiile sau modificările ulterioare, au șters mult din probele ce ar fi făcut mai clară de la început o asemenea concluzie; după cum se vede însă, cele depistate până acum sunt deja îndeajuns de convingătoare în sensul susținut în rândurile de față.

DINOGETIA ROMANĂ TÂRZIE (Fig. 4)

Așa cum a fost refăcută la începutul epocii Dominatului, ca fortificație integrată în sistemul defensiv de pe malul drept al Dunării de Jos, *Dinogetia* ocupa o suprafață de cca. 1,2 ha, plasată fiind pe promontoriul stâncos al insulei care măsoară aproape 9 ha.

Pentru ridicarea acesteia, spațiul dintre stâncă și zidul propriu-zis a fost umplut cu pământ și pietre, dar și materiale mai vechi, așa explicându-se prezența în aceste straturi de nivelare a materialelor romane timpurii (ceramică *terra sigillata* de exemplu) sau chiar mai vechi (fragmente ceramice getice)³⁴.

Avea 14 turnuri de apărare dispuse la distanțe egale de câte cca. 20 m de-a lungul incintei trapezoidale (urmărind în parte forma stâncii și datorită terenului în pantă aveau fundația la un nivel mai jos decât zidul cetății), dintre care trei (la colțurile proeminente) aveau formă de potcoavă și pilon central rectangular, celelalte turnuri fiind în formă de U, inclusiv perechea (T 2 și T 3) de la poarta mare a cetății plasată la sud. Alte două porți mici erau prevăzute pe laturile de vest și de nord, prima dintre ele mai aproape de nivelul de călcare exterior, cealaltă având pragul cu cca. 3 m mai sus. Zidăria, fundată direct pe stâncă, avea grosimea de cca. 3 m și a fost

²⁶ Ștefan *et alii* 1955, 715.

²⁷ Ștefan *et alii* 1961, 586.

²⁸ Ștefan *et alii* 1959b, 636.

²⁹ Ștefan *et alii* 1962, 678.

³⁰ Ștefan *et alii* 1962, 686.

³¹ Al. Barnea, carnet de săpătură 1983; Barnea 1989, 301.

³² Ștefan *et alii* 1953, 263-267.

³³ Barnea 1974, 109-111.

³⁴ Ștefan *et alii* 1951, 30-40 și fig. 28.

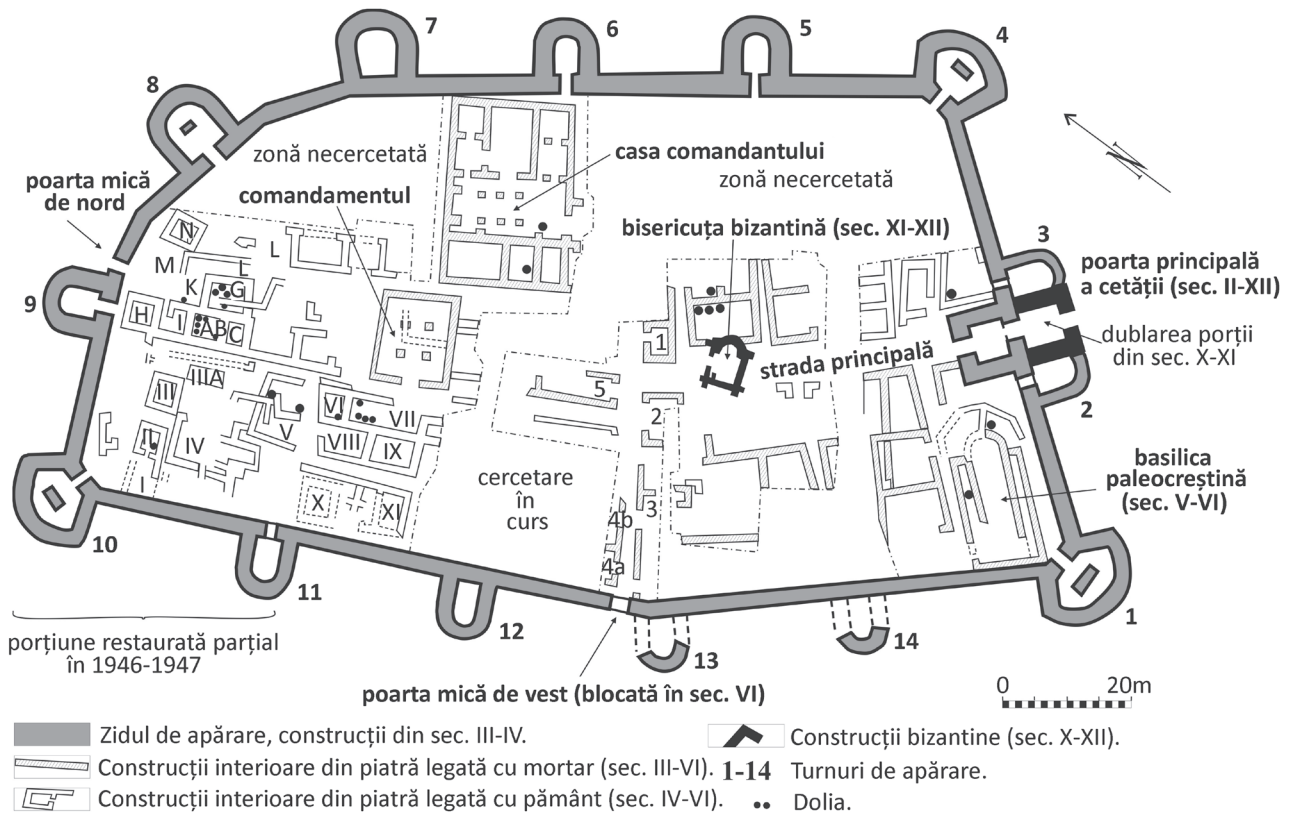

Fig. 4. Planul general al fortificației romano-bizantine *Dinogetia* (Iuliana Barnea, prelucrare după Ștefan et alii 1967, Fig. 5; Barnea 1969a, 20, fig. 6; Barnea 1986, 449, fig. 4)

ridicată (paramentul) din blocuri de șist local (de Bugeac), relativ neregulate, legate cu mortar cu cărămidă pisată și pietricele, asizele fiind regularizate cu câte patru-cinci rânduri de cărămizi, iar miezul (emplecton) umplut. Fiecare turn era prevăzut cu o platformă de lemn situată aproximativ la nivelul de călcare din cetate, așezată pe grinzi groase, ale căror urme se mai pot vedea în turnurile nr. 4 și nr. 10, spațiul de sub ea fiind folosit pentru depozitare, așa cum s-a putut observa și în timpul cercetărilor de la turnul nr. 2³⁵. În general, parterul turnurilor servea pentru păstrarea munițiilor și a proviziilor³⁶.

Porțile fortificației

Poarta aflată pe latura de sud a incintei (Fig. 5) reprezintă poarta principală a cetății și a fost dezvelită cu prilejul primei campanii de cercetări arheologice desfășurate în anul 1939³⁷.

Este o poartă dublă, flancată de turnurile nr. 2 și 3, având lățimea de 2,50m; aceasta era integrată în zidul de incintă și a fost întărită, în secolul al VI-lea, cu o încăpere menită să reprezinte un nou obstacol pentru dușmanul care ar fi forțat intrarea în cetate prin acest loc³⁸, fiind ulterior reparată în timpul stăpânirii bizantine, când au fost refăcute parțial și turnurile. S-a putut observa că zidul încăperii P 2 a porții este adosat zidului de incintă al cetății, cu alte cuvinte este ulterior incintei constantiniene. Mortarul folosit la acesta conține mult cărbune și are o culoare sinilie. Noua poartă are în față un soclu dublu. La construirea pereților laterali de est și vest ai încăperii au fost folosite parțial laturile respective ale turnurilor din epoca constantiniană, recunoscute prin mortar, pentru care s-a construit apoi noul zid cu un alt mortar ce conține cărbune în compoziția lui.

³⁵ Ștefan et alii 1961, 594.

³⁶ Barnea 1969, 16.

³⁷ Ștefan 1937-1940, 406-407.

³⁸ Ștefan et alii 1953, 262; Ștefan et alii 1962, 685-686.

Fig. 5. Poarta de sud (Barnea 1969a, fig. 14)

Porțile secundare ale cetății se aflau pe laturile de vest și de nord ale zidului de incintă și au fost identificate în campania din anul 1943, prima dintre ele în urma unui sondaj realizat pe latura de vest a fortificației, iar cea de-a doua, cu prilejul degajării turnului nr. 9, de care era flancată³⁹. Dacă în privința porții de nord lipsesc alte informații, despre cea de vest Gh. Ștefan ne informează că „...am găsit-o astupată încă din vremurile vechi...”⁴⁰, aceasta fiind realizată din piatră de talie și „astupată ulterior prin opus caementicium...; este un model de lucrare îngrijită și aparține, probabil, unei epoci mai vechi a cetății”⁴¹. Cercetările întreprinse între anii 1969-1974 în zona porții de vest (Fig. 6), în urma cărora s-au obținut indicii importante legate de evoluția edificiilor care flancau de-o parte și de-alta strada *cardo*, ar părea să indice secolul al VI-lea⁴². În plus, și aici, ca și la Poarta de sud, s-a putut observa incorporarea acesteia în zidăria refăcută a incintei constantiniene.

Cercetările arheologice din afara cetății au demonstrat că fortificația nu a fost prevăzută cu val și șant de apărare⁴³. Având în vedere poziționarea pe insulă, fortificația fiind astfel apărată natural, alte lucrări de fortificare nu erau necesare.

Strazile

Strada principală a cetății, orientată aproximativ sud-nord cu o lărgime de cca. 4-5 m, urcă în pantă, dinspre poarta de sud spre zona centrală, unde se intersectează într-un fel de mică deschidere, cu strada est-vest, care făcea posibil accesul la poarta mică de vest. Aceste străzi (la origine, după cum se poate deduce, *cardo* și *decumanus*) erau pavate cu pietricele și cioburi, iar în zona centrală sunt tăiate direct în stâncă, spre est deschizându-se pe o porțiune scurtă un acces în trepte, amenajate pe stâncă. Prin cercetările arheologice desfășurate în zona centrală a cetății s-a putut constata că strada principală are trei faze principale de folosire⁴⁴.

³⁹ Ștefan 1943; Ștefan *et alii* 1967, 17.

⁴⁰ Ștefan 1943, 1.

⁴¹ Ștefan 1943, 2.

⁴² Barnea 1969, 21: „pe la jumătatea secolului al VI-lea”.

⁴³ Ștefan *et alii* 1959a, 580.

⁴⁴ Barnea 1984, 339-340.

1

2

3

Fig. 6. Poarta de vest (1969) (arhiva personală Alexandru Barnea)

Alte străzi secundare au fost cercetate doar parțial, cu excepția celei numite „ulița bazilicii”, deoarece merge de-a lungul laturii de nord-vest a monumentului creștin⁴⁵. În general, acestea sunt înguste (cca.1,5-2m), săpate direct în stâncă și urmează evoluția clădirilor din imediata vecinătate, așa cum s-a observat mai ales în timpul săpăturilor din Sectorul D⁴⁶.

⁴⁵ Ștefan *et alii* 1953, 257.

⁴⁶ Barnea 1984, 339-341.

Spațiul lăsat inițial liber între clădiri și accesul la zidul de incintă și turnuri a fost treptat ocupat în mai multe situații de clădiri târzii, începând din ultimele decenii ale secolului al IV-lea și mai ales în secolele al V-lea și al VI-lea; deja încă în cursul secolului al IV-lea nu se mai respecta decât accesul la turnurile de apărare. Interesant este că se petrece și fenomenul invers, surprins până acum, ce-i drept, doar într-unul din sondajele din apropierea imediată a porții de vest, către nord, unde un edificiu din secolul al IV-lea ce lăsa un interval îngust spre incintă nu a mai fost reconstruit după distrugerea lui în cursul secolului al IV-lea, lăsându-se acolo până în secolul al VI-lea inclusiv un spațiu larg de circulație neconstruit. În general însă, fenomenul de îndesire și chiar recompartimentare a unor edificii ori de închidere a unor căi de circulație și acces este oricum tipic perioadei cuprinse între sfârșitul secolului al IV-lea și al celui de al VI-lea, probând o aglomerare, chiar o suprapopulare a așezării apărute de incintă, fenomen observat și la *Tropaeum Traiani* (Adamclisi)⁴⁷ și care se arată a fi valabil pentru întreaga provincie.

Edificiile publice: *praetorium*, *domus*, *basilica*, *thermae*

Revenind la construcțiile de la începutul epocii Dominatului, trebuie spus că, la *Dinogetia*, acestui moment îi aparțin cele mai monumentale și mai îngrijit lucrate edificii.

***Praetorium* (Fig. 4)**

Praetorium sau „edificiul cu piloni”, cum a fost numit în momentul descoperirii și cercetării, a fost dezvelit în totalitate în 1948, cu prilejul continuării adâncirii secțiunii magistrale, începute în 1946⁴⁸. Reprezintă o construcție rectangulară, aflată în centrul așezării, unde se afla probabil sediul comandamentului. Este alcătuit dintr-o singură încăpere, cu ziduri groase, construite în aceeași tehnică cu zidul de incintă al cetății și pavată cu cărămidă. Intrarea se afla la mijlocul laturii de vest, iar în interior se găseau patru piloni din piatră, alternând cu asize de cărămidă, ce ajutau la susținerea acoperișului. Într-o încăpere adiacentă edificiului s-a descoperit un depozit de peste 100 de proiectile de lut pentru praștie⁴⁹. În ruinele acestei clădiri a fost identificată, în timpul campaniei din 1946, o balanță romană cu numele lui Gerontius, prefect al Constantinopolului sub Iustinian⁵⁰. Aspectul interior și funcțional al edificiului a fost modificat ulterior, prin construirea unui zid interior de calitate inferioară⁵¹.

***Domus* sau casa romană (Fig. 7)**

Unul dintre cele mai mari edificii din cetate este așa-numitul *domus* de tip greco-roman, aflat cu un front către strada principală (spre est) și cu altul spre strada est-vest (spre nord), cu mai multe încăperi și numai parțial dezvelit, care a fost recompus și recompartimentat în secolele V-VI din două edificii-locuințe cu o stradă orientată nord-sud între ele⁵².

Se află către mijlocul laturii de est a cetății, aproximativ între curtea dintre turnurile nr. 6 și nr. 7 și *praetorium*. Identificată în 1939, a fost parțial dezvelită în campaniile următoare, până în 1954, ca ulterior, cercetările să fie reluate în 1960, „casa romană” fiind cercetată în întregime în anii 1966-1967⁵³.

Edificiul are un plan dreptunghiular, este orientat est-vest, iar laturile sunt ușor neregulate; măsurate la exterior, dimensiunile lor sunt următoarele: latura de est 19 m, cea de vest 19,50 m, cea de nord 28,30 m și cea de sud 28,17 m. Grosimea zidurilor variază între 0,70 și 0,90 m. Până la înălțimea de 1,50 m, măsurată de la paviment, acestea erau construite în întregime din piatră; de o parte și de alta a intrărilor interioare, zidurile sunt construite exclusiv din cărămidă; de la înălțimea de 1,50 m rândurile de piatră alternau neregulat cu câte patru rânduri de cărămidă, așa cum arată o porțiune din mijlocul laturii de nord. Pe două dintre cărămizile

⁴⁷ Barnea et alii 1979, 127.

⁴⁸ Ștefan et alii 1967, 17.

⁴⁹ Ștefan et alii 1967, 18.

⁵⁰ Ștefan 1950, 152-162.

⁵¹ Barnea 1969a, 21-22.

⁵² Barnea 1969b, 245-266.

⁵³ Ștefan 1937-1940, 403, fig. 2, 407-408; Ștefan et alii 1955, 713.

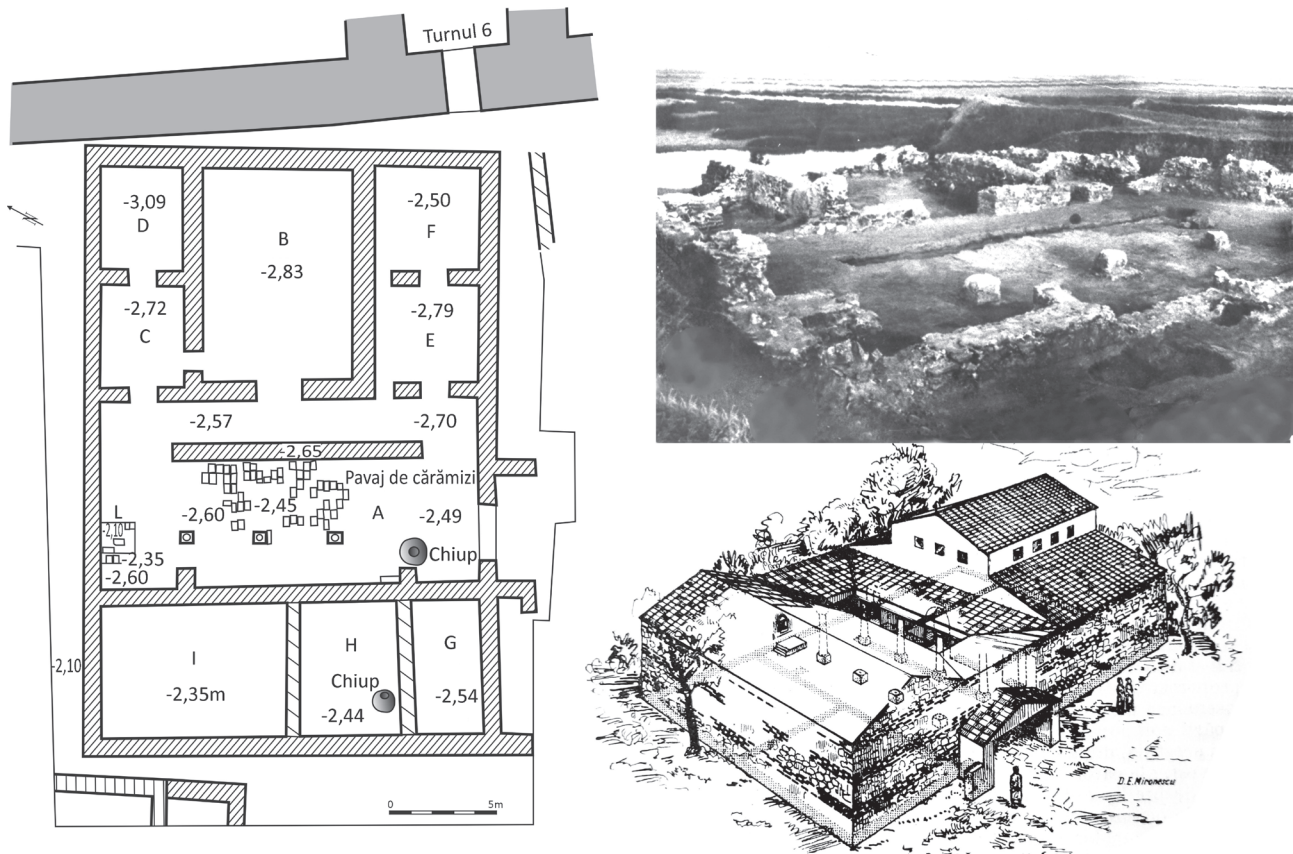

Fig. 7. Planul casei romane (Iuliana Barnea, după Barnea 1969b, fig. 2 și fig. 5 – încercare de reconstituire, D. E. Mironescu)

folosite s-a putut observa câte o ștampilă – probabil *leg. I Iovia Scythica*, care abia se mai distingea din cauza tiparului mult tocit cu care a fost imprimată. Mortarul este simplu, fără amestec de cărămidă sfărâmată sau pietriș.

Casa a fost zidită după construirea incintei cetății și a presupusului *praetorium*, atribuite epocii lui Dioclețian, argumentele pentru aceasta fiind tehnica diferită de construcție, orientarea și străzile îngustate în exteriorul ei.

Singura intrare se afla pe latura de sud, edificiul fiind liber de construcții de jur-împrejur. De aici se pătrundea în curtea interioară, lungă și îngustă (cca. 17,50x3,50m), dispusă transversal, către mijlocul clădirii dreptunghiulare și înconjurată pe fiecare din cele patru laturi de câte un portic acoperit, larg de cca. 2,50m și susținut de coloane; curtea avea pavaj de cărămidă (dimensiunile unei cărămizi fiind de 0,40x0,33x0,04m), păstrat cam o treime, spre mijloc, la adâncimea de -2,60m de la nivelul actual. Peristilul nu se află la mijlocul clădirii ci la aproape 2/3 spre vest; se observă disproporția dintre lățimea prea mică a curții, în raport cu lungimea ei, precum și lipsa de simetrie: axul intrării nu corespunde axului acestuia, ci șirului de coloane al porticului de vest, ale cărui baze nici nu sunt dispuse în linie dreaptă.

Locuința avea inițial șase încăperi, aflate de o parte și de alta a laturilor lungi ale peristilului, cinci fiind situate în jumătatea estică. Destinația acestora a fost presupusă, în funcție de dimensiuni și de axele de circulație, dar și pe baza analogiilor: *tablinium* sau *triclinium* (B), bucătăria (C), *cubicula* (E, F).

Descoperirea unui postament (podium), ridicat în aceeași tehnică constructivă ca și casa, în extremitatea nordică a porticului de vest, a dus la concluzia că acesta aparținea unui *lararium*.

Porticul de est a fost desființat înaintea celui de vest, poate o dată cu scoaterea din uz a părții de est a clădirii, către sfârșitul secolului al IV-lea sau la începutul secolului al V-lea.

La vest de peristil se pare că exista inițial o singură mare încăpere (17,50x6,20m), care comunica cu atriumul prin cel puțin o deschidere mai largă, situată către mijlocul zidului de est, care a fost distrus până sub nivelul

pragul de gropile a două bordeie, în vreme ce pe celelalte laturi nu se distinge vreo urmă de intrare. Din cauza terenului în pantă, de la nord-vest spre sud-est, nivelul de călcare al acestei încăperi, al cărei colț de nord-vest se afla direct pe stânca naturală, era simțitor mai înalt față de cel al camerelor din jumătatea de est unde, datorită denivelării terenului, a fost nevoie de un strat gros de umplutură; aceasta singură încăpere este presupusa locuință a personalului.

Este posibil ca unele camere să fi fost pavate cu pământ galben bătătorit; urme de tencuială, eventual decorată cu picturi au apărut în încăperile C și B.

Acoperișul era din țigle și olane, în două ape pentru porticul de vest și acoperișuri separate pentru încăperile C și D de pe latura de est a casei. Nu avem nici un indiciu privind sistemul de încălzire al edificiului.

Domus-ul de la *Dinogetia* a funcționat în această formă până cel mai târziu pe la începutul secolului al V-lea, când clădirea a fost părăsită și a căzut în ruină. Către sfârșitul secolului al V-lea sau la începutul secolului al VI-lea a fost refăcută și locuită partea de la vest de curtea interioară; s-a păstrat numai porticul de vest, *lararium*-ul a fost desființat, iar în extremitatea de sud a porticului, lângă ultima coloană, a fost așezat un chiup, descoperit fragmentar *in situ*.

În această nouă fază, ca urmare a re compartimentărilor, casa are opt încăperi. Cea mare de la vest a fost împărțită cu ajutorul a două ziduri de piatră, legate cu lut galben, în trei camere mai mici: G, largă de 3 m, la sud; H, în mijloc, largă de 4,50m; I, la nord, lată de 8,50 m; urmele intrărilor nu se păstrează și nu se știe dacă comunicau între ele sau doar cu curtea interioară.

Descoperirea *in situ* a resturilor unui chiup, în colțul de sud-vest al încăperii din mijloc (H), au dus la presupunerea, că aceasta era întrebuințată drept cameră de provizii.

Este probabil ca în secolele V-VI să fi fost reamenajate și locuite și cele cinci încăperi din partea de est a *domus*-ului, intrarea dintre încăperile C și B, ca și cele două deschideri dinspre latura de nord ale încăperilor E și F au fost blocate cu câte un zid de lut galben, bine bătătorit.

Sub cea de-a doua și ultima înfățișare, casa romană dăinuie până la anul 559 d.Chr.; de notat lipsa urmelor de incendiu în jumătatea de est a clădirii, ceea ce, în opinia celui care a cercetat monumentul, ar putea conduce la concluzia că se afla deja în ruină în secolul al VI-lea.

În interiorul clădirii au fost descoperite 37 de monede romane de bronz, repartizate cronologic după cum urmează: Probus (276-282): 2 exemplare; Diocletian (284-305): 5 exemplare; Constantius Chlorus (293-306): 1 exemplar; Constantin cel Mare (306-337); 1 exemplar sigur și 3 probabile; Constantius II (337-361): 4 exemplare sigure și 1 probabil; Constantin II (337-340): 1 exemplar probabil; Valens (364-378): 1 exemplar; Theodosius I (379-395): 1 exemplar probabil; Arcadius (395-408): 1 exemplar; Theodosius II (379-395): 1 exemplar; 15 nummi din secolele IV-V; se remarcă lipsa monedelor din a doua jumătate a secolului al V-lea până la sfârșitul secolului al VI-lea. Acest din urmă fapt nu semnifică o încetare a prezenței umane în cetate, ci este foarte probabil urmarea construcției bordeielor și locuințelor medievale. Nu este mai puțin adevărat, că aceste monede, de dimensiuni foarte mici, sunt mai greu reperabile în timpul săpăturilor arheologice.

Basilica paleocreștină (Fig. 8)

Aflată în apropierea porții mari a orașului, imediat la vest de aceasta, basilica – cercetată în anii 1951-1952⁵⁴ – avea lungimea de 16 m și lățimea de 9,70 m, iar zidurile lungi ale edificiului, paralele cu porțiunea de sud-est a incintei, cu lățimea de 0,70-0,80 m sunt realizate din piatră cu puțină cărămidă și legate cu mortar. Deoarece latura îngustă de la vest se sprijină pe o porțiune a zidului de incintă (între turnurile nr. 1 și 14), intrarea în basilică, al cărei prag este reprezentat printr-un bloc mare de piatră locală, se află pe latura de nord, către colțul de vest al edificiului. Basilica are trei nave, cea centrală cu lățimea de 4,70m, iar cele laterale de câte 1,80m fiecare, separate de șiruri de coloane. Pereții edificiului erau pictați, lucru demonstrat de câteva mici fragmente de tencuială, în culorile roșu, albastru-închis și brun, apărute printre bucățile de moloz din absidă. Basilica era pavată cu cărămidă, părți din podea păstrându-se doar în apropiere de intrare și în colțul de sud al clădirii. Cărămizile erau așezate pe un strat de nisip. Fragmentele de piese de arhitectură sunt puțin numeroase

⁵⁴ Ștefan *et alii* 1952, 393-394; Ștefan *et alii* 1953, 255-258; Barnea 1958, 337-339; Barnea 1969a, 18-19.

și dintre ele trebuie remarcat un capitel corintic roman timpuriu refolosit (ce ar putea proveni eventual dintr-un templu roman timpuriu?).

Așa cum apare în plan pentru funcția lui paleocreștină din epoca Anastasius-Iustinian, edificiul pare să preia (o parte destul de consistentă) dintr-o construcție de asemenea cu caracter public, cel mai probabil o basilică. Rezultatele cercetărilor nu pot da încă, în stadiul actual, un răspuns ferm la această chestiune; ce se poate afirma însă este că edificiul târziu are cel puțin trei faze, ultimele două datând din vremea lui Anastasius și respectiv Iustinian. Că basilica a fost refăcută sub domnia lui Anastasius s-a constatat încă de la începuturile cercetării ei, când s-au descoperit resturile unui pavaj de cărămidă cu ștampilă purtând numele împăratului și, cu litere mici, toponimul *Altina*, pe care-l regăsim în *Notitia Dignitatum* (*Or.*, XL, 28: *Altinum*) și la Procopius (*De aedificiis*, IV, 7 și 11: *Altina*), așezare situată tot pe malul drept al Dunării, în aval de *Durostorum*, acolo unde se află astăzi Oltina⁵⁵ și unde se aflau atelierele ce fabricau respectivele materiale de construcție. Acest pavaj acoperea unul mai vechi, tot din cărămidă, ultima refacere mai consistentă aparținând epocii lui Iustinian, când dincolo de absida semicirculară s-a construit o alta pentagonală din piatră legată cu pământ, creându-se astfel (în afara altor reparații) împreună cu niște ziduri intermediare, trei încăperi – anexe noi ale basilicii. Pavajul, așa cum arătam mai sus, era din cărămizi așezate pe pat de nisip.

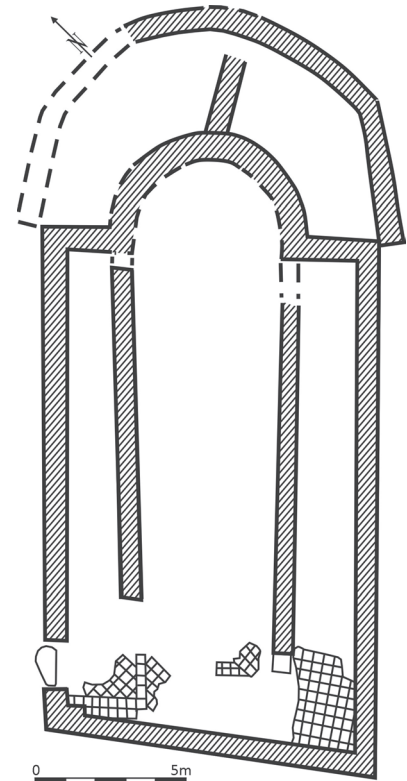

Fig. 8. Planul bazilicii (Iuliana Barnea, prelucrare după Barnea 1958, 338, fig. 7)

Thermae (Fig. 9)

Alt edificiu important și cu plan „tipizat” se află de astă dată în exteriorul fortificației, cu cca. 100 m mai la sud, și a fost construit la începutul epocii Dominatului.

Este vorba de edificiul termal (băile romane)⁵⁶ măsurând cca. 25x15m și compus din patru încăperi principale și două anexe. Cea mai mare încăpere (18,80x6,15m) cu o nișă pentru baie de apă rece, singura comunicând (spre sud) cu exteriorul, folosea ca *apodyterium*, *gymnasterium* și *frigidarium* totodată. Celelalte trei încăperi, dispuse la vest, erau amenajate pentru băi de apă caldă, de aburi și respectiv de apă fierbinte cu toate instalațiile tipice unor asemenea destinații. Două *praefurnia* funcționau, unul la sud și celălalt la vest de aceste compartimente.

Tehnica constructivă (*opus mixtum*: asize de șist local de Bugeac, alternând cu 4-5 asize din cărămizi, identică cu cea în care a fost ridicată fortificația și clădirea *praetorium*-ului) și materialele folosite, la care se adaugă alte descoperiri secundare, monede și fragmente ceramice, indică un edificiu aparținând aceleiași perioade ca și fortificația din apropiere.

Pe baza analogiilor, edificiul termal se datează în deceniile 3-4 ale secolului al IV-lea și a continuat să fie folosit până către sfârșitul secolului al IV-lea sau cel mai târziu, începutul celui următor.

În sprijinul acestei datări vin și cele circa 25 de monede descoperite în sectorul termelor, dintre care 4/5 aparțin secolului al IV-lea, 5 sau 6 exemplare secolului al V-lea și cu siguranță celui de-al VI-lea⁵⁷.

Contextul în care unele dintre acestea au fost descoperite oferă indicii prețioase pentru datarea construcției și a duratei de funcționare a acesteia. Astfel, aproape de latura sudică a încăperii A, la nivelul de călcare care corespunde momentului construirii edificiului termal, în interiorul absidei, construite ceva mai târziu, a fost descoperită o monedă datată în perioada lui Diocletian (284-305). O alta, foarte bine conservată, bătută la Milano și provenind din timpul lui Constantius Chlorus *nobilissimus Caesar* (293-305), a fost descoperită în dărâmăturile din *hypocaustum*-ul camerei C. Deasupra pavajului *praefurnium*-ului E au apărut două monede

⁵⁵ Barnea 1960, 366-367; Barnea 1967b, 355-356; Barnea 1980, 251.

⁵⁶ Barnea 1967a, 225-252.

⁵⁷ Barnea 1967a, 249.

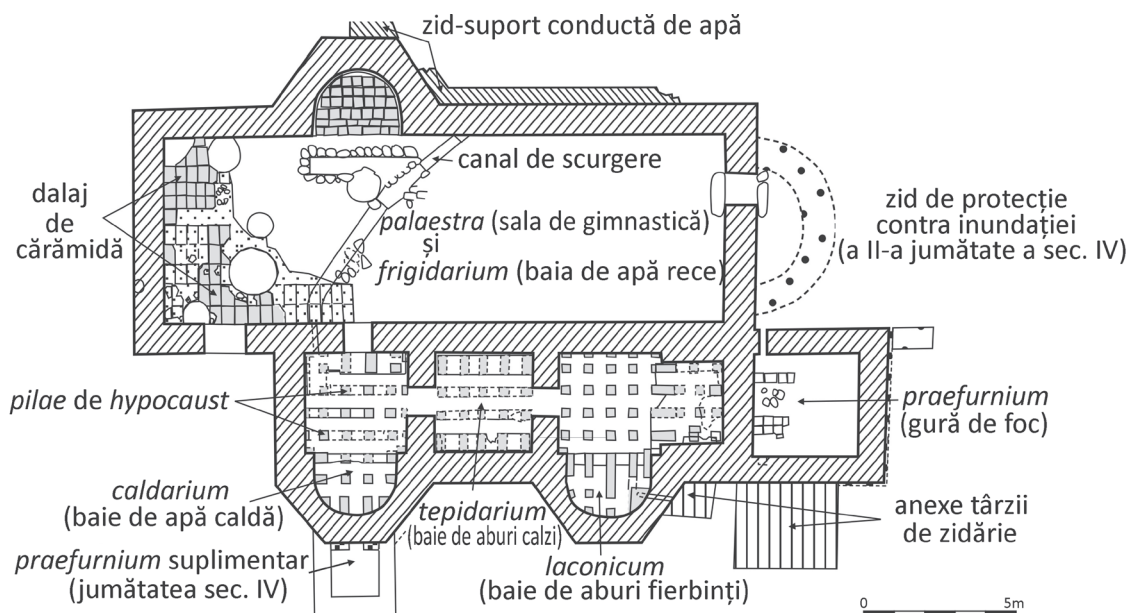

Fig. 9. Planul termelor (Iuliana Barnea, prelucrare după Barnea 1967a, 227, fig. 2)

din timpul lui Constantin cel Mare (306-337) și în *hypocaustum*-ul camerei B, aproape de zidul de nord-vest al absidei, s-a descoperit o monedă din timpul lui Licinius (307-323). Aproape de zidul de sud-est al absidei de pe latura estică a termelor la nivelul atribuit secolului al IV-lea a apărut o monedă de la Iulian Apostatul (361-363) și o alta, probabil a aceluiași împărat, deasupra pavajului *praefurnium*-ului E. O monedă de la Valentin I a fost descoperită pe platforma de mortar a prelungirii sudice a camerei D.

Atrag în mod deosebit atenția trei monede din vremea lui Valens, dintre care două, bine conservate, au fost descoperite pe pavajul de cărămidă din camera A, la 1m de colțul de nord-vest al absidei, aproape de zid și o a treia, ceva mai departe, spre interior, pe nivelul de mortar al aceluiași pavaj de cărămidă. O monedă de la Honorius, descoperită în condiții stratigrafice neclare, încheie seria monedelor datate în secolul al IV-lea, pentru ca acestea să reapară în timpul lui Iustinian.

Un nivel de arsură, găsit în diferite puncte ale edificiului, ne indică un incendiu ca reprezentând cauza principală a distrugerii acestuia. Termele rămân în ruină până în timpul lui Iustinian, când zidurile sunt reparate și edificiul este repus în funcțiune, dar nu cu destinația inițială, cea nouă neputând fi indicată cu precizie; în opinia celui care s-a ocupat de cercetarea acestui monument poate fi vorba, despre adaptarea construcției în scop religios, în special a încăperii A.

În forma modificată, construcția este folosită până în anul 559 d.Chr., când invazia devastatoare a cutrigurilor duce la distrugerea și abandonarea definitivă a acesteia. Un indiciu cronologic pentru această a doua fază este oferit de monedele de la Iustinian, datate în anii 541-542 d.Chr.

Alte construcții

O serie de locuințe-prăvălii (Fig. 10) și multe cu magazine de provizii sau mărfuri situate cu unul sau două fronturi către căile de acces mai importante și a altora derivate din ele, cu care formează o rețea cvasi-rectangulară, completează imaginea fortificației romane târzii. În general, toate aceste construcții debutează prin ziduri de piatră de șist și cărămidă legate cu mortar (Fig. 11), pentru ca, în secolele IV-VI, zidăria (partea de fundație și soclul zidului) să fie aproape exclusiv din pietre legate cu pământ, suprastructura zidului fiind ridicată din calupuri de chirpici nears sau, uneori, numai chirpici simpli, zidit și uscat (Fig. 12). De obicei soclul unor asemenea ziduri are lățimea de cca. 0,70 m, iar încăperile se micșorează și se înmulțesc în perioada secolelor V-VI, uneori începând chiar de la sfârșitul secolului al IV-lea, de când se poate considera de altfel, potrivit săpăturilor din zona centrală, începutul degradării treptate a calității locuirii de tip urban.

Având în vedere observațiile stratigrafice făcute de-a lungul timpului, tehnica și materialele de construcție folosite, precum și inventarul arheologic, în special ceramică și monede, aceste construcții au fost distruse de

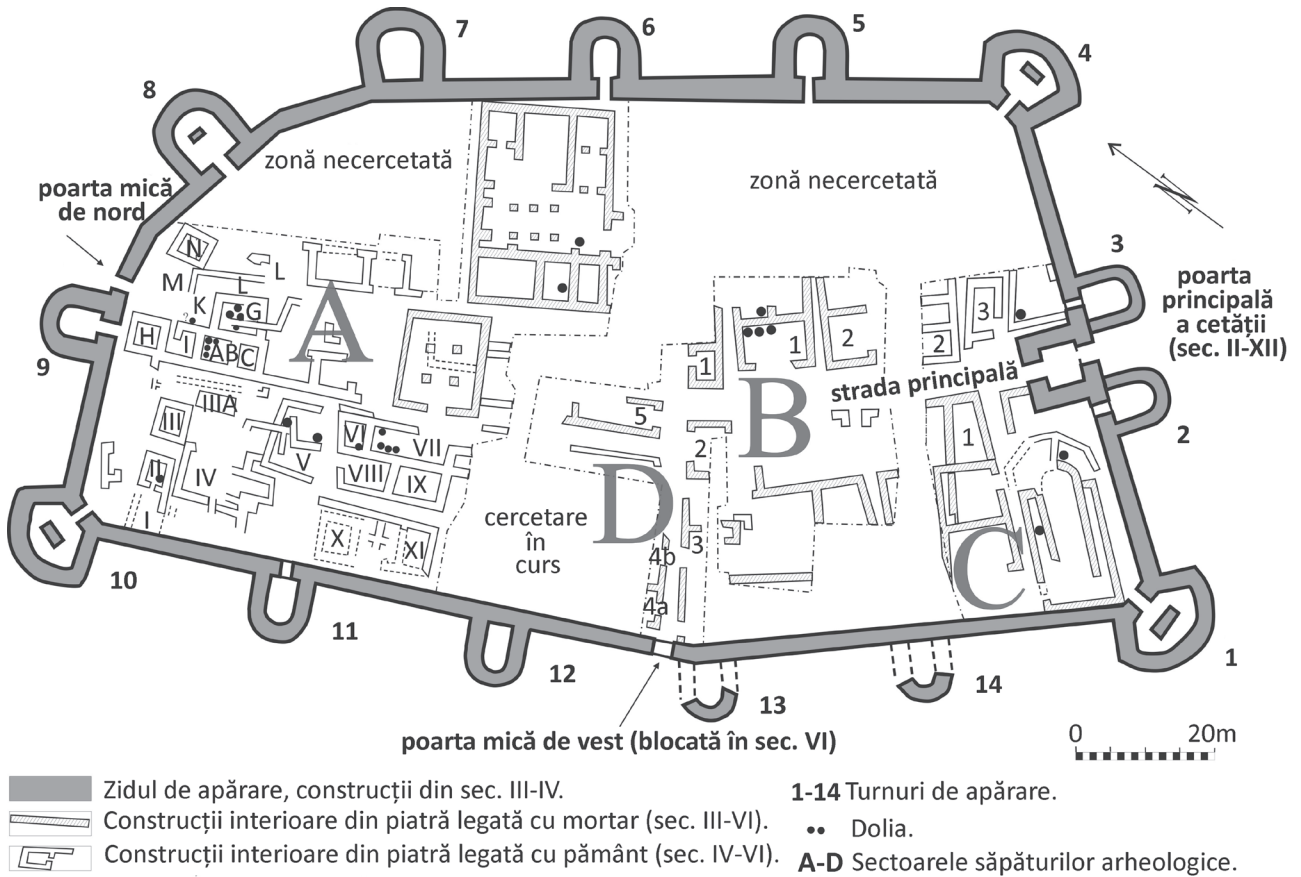

Fig. 10. Planul general al cetății pe care sunt marcate locurile în care s-au descoperit vase de provizii întregi (Iuliana Barnea, prelucrare după Ștefan et alii 1967, Fig. 5; Barnea 1969a, 20, fig. 6)

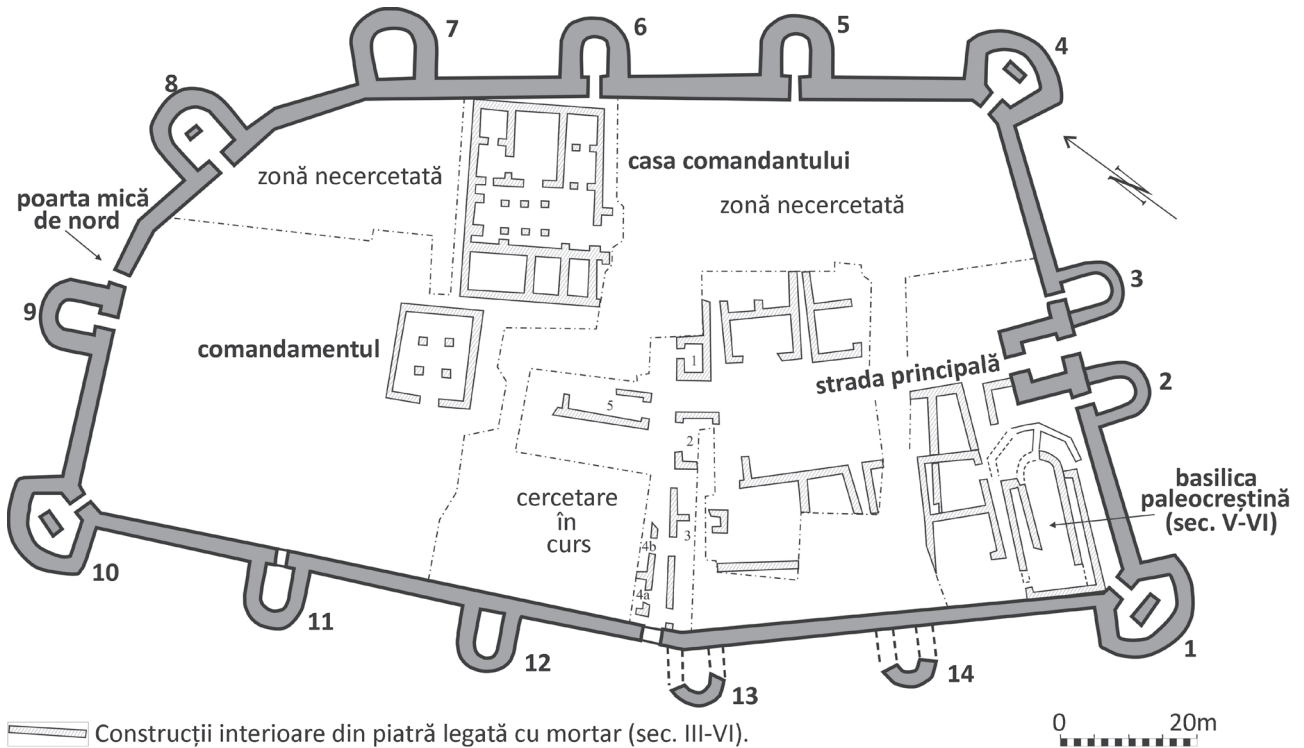

Fig. 11. Planul general al cetății pe care sunt marcate construcțiile interioare din piatră legată cu mortar (Iuliana Barnea, prelucrare după Ștefan et alii 1967, Fig. 5; Barnea 1969a, 20, fig. 6; Barnea 1986, 449, fig. 4)

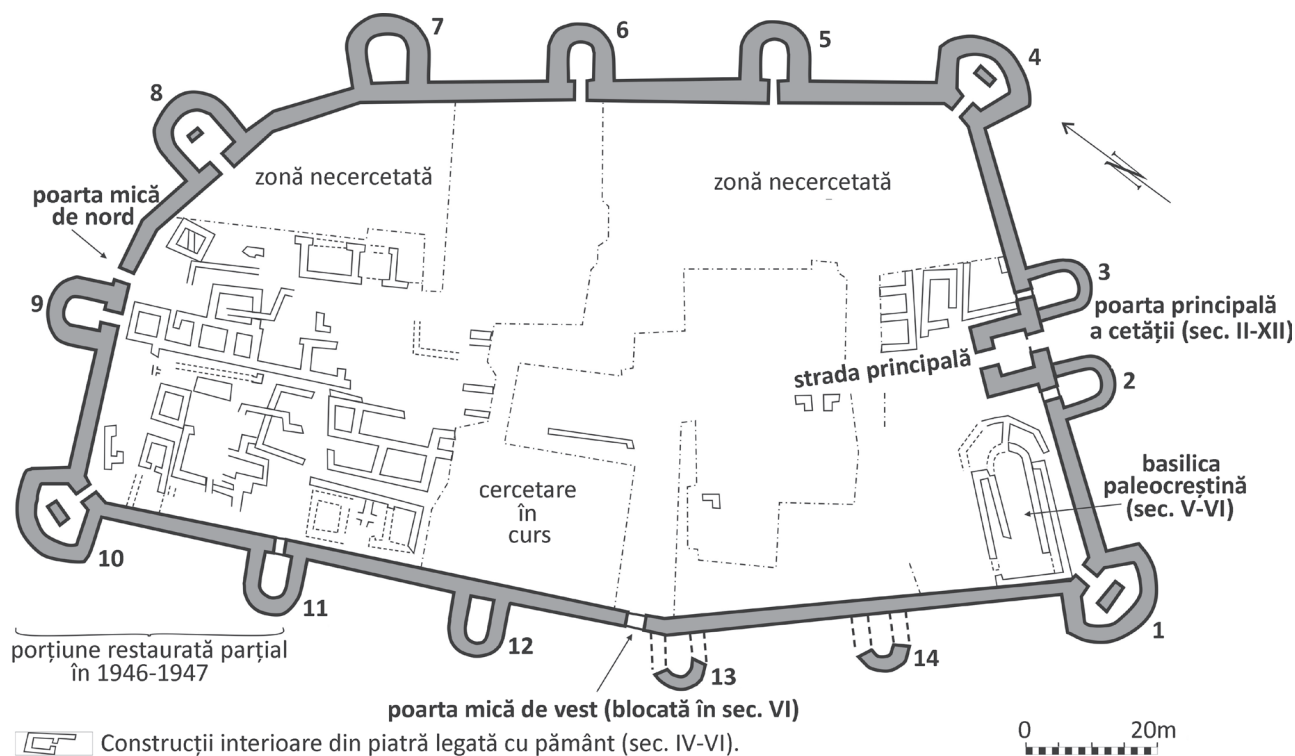

Fig. 12. Planul general al cetății pe care sunt marcate construcțiile interioare din piatră legată cu pământ (Iuliana Barnea, prelucrare după Ștefan et alii 1967, Fig. 5; Barnea 1969a, 20, fig. 6; Barnea 1986, 449, fig. 4)

marele incendiu din 559 d.Chr. Dimensiunile lor sunt diferite, unele de mici proporții, cu una sau doua încăperi, altele mai mari, probabil clădiri de natură publică, cuprinzând mai multe încăperi (magazii, depozite?) în care se găsesc uneori 4 sau chiar 5 dolia. Îngropate la adâncimi diferite, uneori în întregime, până la buză, sparte pe loc din antichitate sau prezente doar prin numeroase fragmente, vasele de provizii reprezintă o caracteristică a acestor clădiri, mai ales pentru secolul al VI-lea. În Sectorul A, în perioada 1950-1960, au fost cercetate circa 13 clădiri (Fig. 10, I-XI, A, B, C, G) de acest tip⁵⁸. În Sectorul B, doar două clădiri au fost cercetate în întregime (Fig. 10, B1, B2), aici fiind identificate, doar parțial, mai multe clădiri⁵⁹. În Sectorul C, trei clădiri (Fig. 10, C1, C2, C3), două dintre ele cu câte trei camere, fiecare conținând chiupuri sau resturi de chiupuri in situ⁶⁰. În Sectorul D, săpăturile dintre anii 1976-1992, au scos la lumină, doar parțial, 5 clădiri (Fig. 10, D1, D2, D3, D4, D5)⁶¹.

STRATIGRAFIA ÎN INTERIORUL CETĂȚII ȘI FAZELE DE EVOLUȚIE ALE ACESTEIA

În vederea obținerii de informații privind succesiunea straturilor arheologice s-au făcut în interiorul cetății mai multe secțiuni și sondaje. În anul 1946, prima secțiune cu acest scop este realizată de-a latul cetății, de la est la vest, având lungimea de 66m și lățimea de 1,70m. Capătul estic al acesteia se afla la sud de turnul nr. 7, iar cel vestic aproximativ la jumătatea curtinei dintre turnurile nr. 11 și nr. 12. Secțiunea magistrală nu a putut fi adâncită în primul an decât până la adâncimea de cca. 3m, mai exact până la baza stratului din vremea lui Iustinian⁶², dar a fost continuată în anii 1947-1948, observațiile făcute cu acest prilej permițându-le

⁵⁸ Ștefan et alii 1951, 35-37; Ștefan et alii 1955, 713-743; Ștefan et alii 1957, 200-201; Ștefan et alii 1959a, 565-567; Ștefan et alii 1959b, 629, 643-645; O prezentare de ansamblu la Barnea 1966, 237-257.

⁵⁹ Ștefan et alii 1953, 258-261; Ștefan et alii 1954, 162-164; Ștefan et alii 1955, 714-715.

⁶⁰ Ștefan et alii 1953, 257; Ștefan et alii 1954, 165-167 și fig. 1.

⁶¹ Barnea 1979, 205-206; Barnea 1984, 339-346; Barnea 1986, 134-140; Barnea 1989, 301; Barnea 1992, 217-222; Barnea 1997, 34-35.

⁶² Ștefan 1946.

cercetătorilor să stabilească etapele principale de evoluție a așezării⁶³. Alături de fixarea fazelor mari de evoluție ale așezării, această secțiune a dus la identificarea *praetorium*-ului (1946)⁶⁴ și a unui nivel roman timpuriu *in situ*, datat cu monede de la Domitian și Traian⁶⁵.

Primele observații cu privire la stratul de cultură roman au fost obținute în urma a două sondaje realizate în Sectorul A, în 1950, primul, în jumătatea vestică a sectorului⁶⁶, iar cel de-al doilea, în jumătatea sa estică. În primul, au fost identificate două niveluri, numite provizoriu 4 și 5. Nivelul 5, mai nou, este un strat de pământ, cu dărâmături de culoare roșiatică, cu bucăți de țigle, olane, calupuri de chirpici ars, fragmente ceramice, inclusiv din chiupuri și opaițe creștine, caracteristice pentru secolele V-VI. A apărut în acest nivel o cărămidă cu numele împăratului Anastasius, iar un alt fragment de cărămidă tot de aici, poartă o ștampilă, păstrată parțial, care ar putea fi atribuită împăratului Theodosius. Acestui nivel îi aparțin construcțiile cu ziduri din pietre legate cu pământ și chirpici. Datarea nivelului se sprijină și pe faptul că lângă un asemenea zid, sub o locuință medievală (nr. 10), s-a descoperit o monedă din secolul al VI-lea.

Nivelul nr. 4 este un strat de pământ gălbui-lutos, compact, în care apare ceramică de epocă romană, fragmente de amfore și farfurii din pastă roșie, bine arsă, opaițe și monede de secol IV d.Chr., îndeosebi din vremea lui Constantin cel Mare. Zidurile acestui nivel sunt din piatră locală – șisturi de Bugeac – alternând cu brăie de cărămizi, legate cu mortar din var, nisip și cărămidă pisată, de o calitate destul de bună, exact ca mortarul zidului de incintă al cetății.

Același nivel 5, menționat ca atare, a fost identificat și în Sectorul C, cu prilejul săpăturilor din 1951 și recunoscut după stratul consistent de dărâmături, cu fragmente de cărămizi și țigle romane, amestecate cu pietre și mortar, la care se adăugau fragmente de chirpici și de ceramică romană databilă în secolele IV-VI d.Chr. Acestui nivel îi aparține o fază a bazilicii creștine timpurii din colțul de sud al cetății⁶⁷.

Al doilea sondaj din Sectorul A s-a executat perpendicular pe zidul cetății, lângă turnul nr. 7⁶⁸ și a coborât până la stânca nativă, la o adâncime de cca. 8m. S-a putut constata cu acest prilej că cetatea a fost construită direct pe stânca naturală, iar panta dintre zidul de incintă și stânca rămasă mai în interior s-a nivelat, prin două straturi masive de materiale de umplutură, alcătuite din pietre mai mari și fragmente ceramice, extrem de fărâmițate, aparținând unor epoci mai vechi, aspectul acestora dovedind că materialul nu se afla *in situ*, ci a fost adus din altă parte. Ceramica din aceste două niveluri de umplutură este atât de proveniență locală, cât și de import, remarcându-se în mod special, un fragment dintr-un vas de *terra sigillata*⁶⁹, mai multe opaițe databile în secolele I-II d.Chr, dar și o monedă din timpul împăratului Traian.

Acestor două straturi de nivelare li se suprapune stratul cu resturi materiale ale epocii romane, din secolele IV-V, eventual chiar VI d.Chr. Stratul se caracterizează printr-un pământ galben lutos, foarte compact, în care apar din loc în loc pietre și cioburi de vase, în special de amfore.

Informații prețioase privind stratigrafia din interiorul cetății, inclusiv pentru perioada anterioară ridicării fortificației, au fost furnizate de sondajul din Sectorul B⁷⁰ (**Fig. 13**). Pe baza monedelor și a altor elemente de inventar arheologic s-a putut stabili existența în această parte a așezării a șase niveluri de locuire, care acoperă intervalul de timp dintre secolele al II-lea și al IV-lea d.Chr. În descrierea autorilor raportului privind cercetările din 1953, pornind de la cel mai vechi către cel mai nou, acestea sunt următoarele:

I. stratul de pământ compact care acoperă stânca, împreună cu șanțul descoperit în stâncă, corespund etapei celei mai vechi de locuire, care datează probabil din secolul al II-lea;

II. resturile clădirii aflate pe ruinele mai vechi nivelate, prin conținutul lor se datează cu aproximație în prima jumătate a secolului al III-lea, datorită unui fragment de *terra sigillata* ornamentat cu medalioane, datând

⁶³ Ștefan *et alii* 1967, 17.

⁶⁴ Ștefan *et alii* 1967, 17-18.

⁶⁵ Ștefan *et alii* 1951, 40.

⁶⁶ Ștefan *et alii* 1951, 33.

⁶⁷ Ștefan *et alii* 1952, 392-394.

⁶⁸ Ștefan *et alii* 1951, 39-40.

⁶⁹ Barnea 1969a, 10, fig. 2.

⁷⁰ Ștefan *et alii* 1954, 162-164.

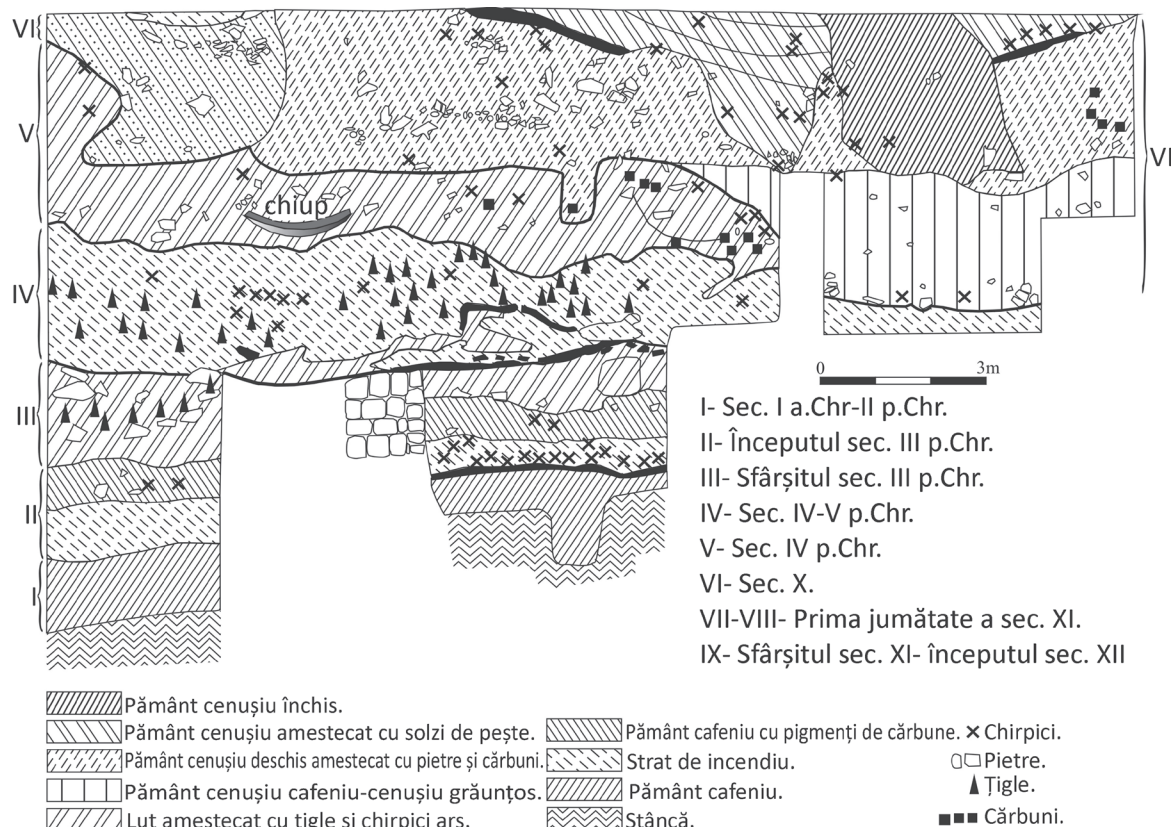

Fig. 13. Profilul nordic al sondajului din Sectorul B (Iuliana Barnea, prelucrare după Ștefan *et alii* 1954, 163, fig. 3)

de pe la finele secolului al II-lea d.Chr.; nu este exclus ca distrugerea locuințelor din acest nivel să se datoreze unuia dintre atacurile carpo-gotice de la jumătatea secolului al III-lea d.Chr.;

III. zidurile și resturile de viață care suprapun nivelul II pot fi datate în a doua jumătate a secolului al III-lea d.Chr., ele reprezentând resturile construcțiilor ce s-au ridicat cu ocazia refacerii ce a urmat distrugerii din prima jumătate a aceluiași secol;

IV. stratul cel mai bogat prin resturile de inventar, ca și prin grija cu care s-au ridicat zidurile clădirilor, aparține secolului al IV-lea, epoca de maximă dezvoltare a cetății. În acest strat a apărut un opaiț care se datează în această perioadă, iar monedele sunt din timpul lui Constantin cel Mare și urmașilor săi; în a doua jumătate a acestui secol are loc o nouă distrugere, poate legată de marile mișcări provocate de invazia hunilor;

V. stratul de pământ gălbui de deasupra ruinelor clădirilor din secolul al IV-lea d.Chr. aparține secolului al V-lea d.Chr. Viața se restrânge, datorită împrejurărilor din ce în ce mai grele, până în vremea lui Anastasius, a cărui activitate este documentată și prin refacerile de la bazilică și de la care s-a păstrat și o monedă de bronz.

VI. stratul de pământ gălbui este perforat de găurile făcute de așezarea chiupurilor. Acest ultim nivel de locuire, căruia îi aparțin și chiupurile, datează din timpul lui Justinian.

Cercetările desfășurate în zona porții principale a fortificației au dus la identificarea a trei niveluri anterioare ridicării fortificației târzii. Determinarea fazelor anterioare ale porții are loc odată cu reluarea săpăturilor în acest punct în 1959, când s-a decis realizarea a două secțiuni în cruce, în interiorul camerei P 2 a porții. S-a putut constata cu această ocazie existența unei plăci de mortar, puțin deasupra stâncii și mult mai jos față de nivelul din secolul al IV-lea, placă ce a constituit un nivel de călcare. Mortarul folosit în această placă are o compoziție asemănătoare cu cel folosit în zidul de sub nivelul Diocletian-Constantin din peretele de E și V al porții 1. Această observație a reprezentat un argument puternic în favoarea afirmației că cetatea a avut o incintă zidită înaintea celei din epoca constantiniană și că resturi din ea s-au mai păstrat și au fost integrate în cea nouă. Un al doilea nivel de călcare, surprins în cele două secțiuni, este documentat de un cuptor cu cotlonul în formă de potcoavă și cu bolta prăbușită în interior. Cenușa găsită în vatra lui, fragmentele

ceramice din jur, precum și lipsa unor indicații în profil a vreunei intervenții ulterioare, i-a determinat pe cercetători să admită existența unui alt nivel de călcare, desigur, tot anterior anului 300 d.Chr. Un al treilea nivel identificat în zona porții, este reprezentat de un strat de cenușă, gros de cca. 1 cm și datat tot anterior epocii lui Constantin. Acest ultim strat demonstrează că nivelul anterior se încheie în urma unui incendiu, fără a se putea preciza dacă este vorba de ceva local, în zona porții, sau ne aflăm în fața unui eveniment care se produce pe suprafața întregii cetăți⁷¹.

Cercetările desfășurate în Sectorul D⁷², o parte a acestuia reprezentând zona centrală a fortificației, la intersecția *cardo* cu *decumanus*, cu începere din 1976 până spre sfârșitul anilor '90, pe suprafețe restrânse și cu întreruperi datorate lipsei finanțării, au dus la identificarea a două niveluri anterioare Dominatului și au permis rafinarea cronologiei pentru epoca târzie. Pentru aceasta din urmă, fazele stabilite în urma acestor cercetări sunt următoarele: I. de la începutul epocii Dominatului până la sfârșitul domniei lui Valens (378); II. sfârșitul secolului al IV-lea – sfârșitul secolului al V-lea; această etapă are două faze, limita dintre ele fiind de situat nu cu mult înaintea jumătății secolului al V-lea. III. epoca Anastasius-Iustinian până la distrugerea din anul 559; IV. ultimele patru decenii ale secolului al VI-lea până la începutul secolului al VII-lea.

Există și a patra fază, mai slab reprezentată, analizată parțial în rapoartele privind *Dinogetia* și descrisă ulterior astfel: „în ultimele trei-patru decenii ale secolului al VI-lea, deasupra ruinelor nivelate s-au înălțat pe ici și colo, mai ales în jumătatea de nord a cetății, unde terenul era mai înalt, alte construcții de zid, într-o tehnică inferioară, din piatră și rare fragmente de cărămidă, legate cu lut negru, în loc de mortar sau lut galben, ca mai înainte. Sub această înfățișare săracă, viața a dăinuit — cum am spus — până la sfârșitul secolului al VI-lea, în timpul împăratului Mauriciu Tiberiu (582 — 602), de când datează și ultimele monede descoperite printre ruinele ei⁷³. Această fază a fost surprinsă și în zona porții de vest, în timpul cercetărilor din perioada 1976-1981⁷⁴. Pe profilul nordic al secțiunii S3, perpendiculară pe zidul de incintă, puțin la nord de poarta de vest, se observă un strat subțire și ușor nivelat care marchează urma locuirii din ultima parte a secolului al VI-lea și începutul celui următor (Fig. 14).

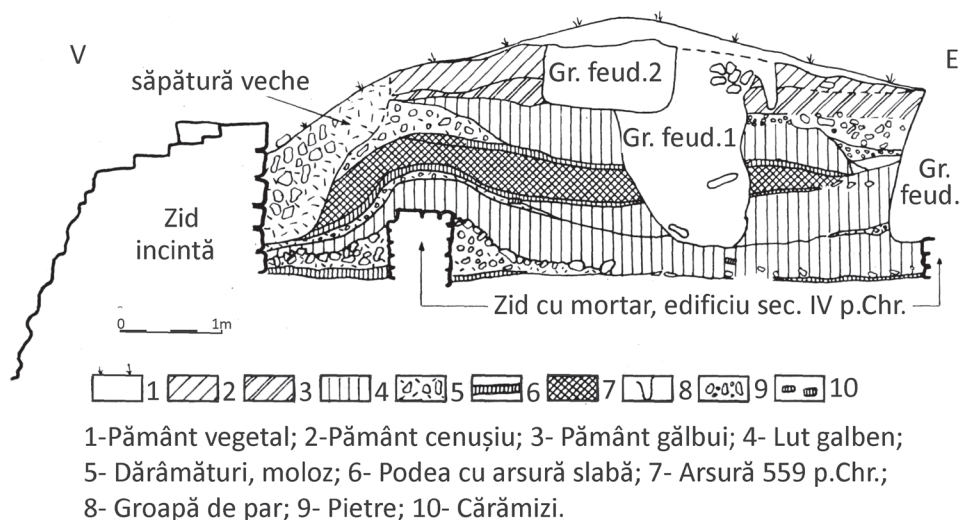

Fig. 14. Profilul nordic al S3 în extremitatea dinspre incintă, lângă poarta de vest (Iuliana Barnea, prelucrare după Barnea 1984, 700, fig. 4)

⁷¹ Ștefan et alii 1962, 685-686.

⁷² Barnea 1979, 205-206; Barnea 1984, 339-346; Barnea 1986, 134-140; Barnea 1989, 301; Barnea 1992, 217-222; Barnea 1997, 34-35.

⁷³ Barnea 1969a, 14.

⁷⁴ Barnea 1984, 341-342.

Așezarea extra muros (Fig. 15)

Anterior anului 1951 au mai fost făcute 3 secțiuni în zona extra muros fără ca acestea să dea vreun rezultat⁷⁵. Reluarea cercetărilor în exteriorul fortificației are loc cu începere din anul 1951. Au fost realizate în total cinci secțiuni, între anii 1951 și 1962.

Prima secțiune, trasată în 1951, a fost S1 (sau Șanțul 1, cum este numit în rapoartele publicate; denumirea de șanț se păstrează pentru toate secțiunile din afară), plasată în partea de sud-vest a cetății, astfel încât să

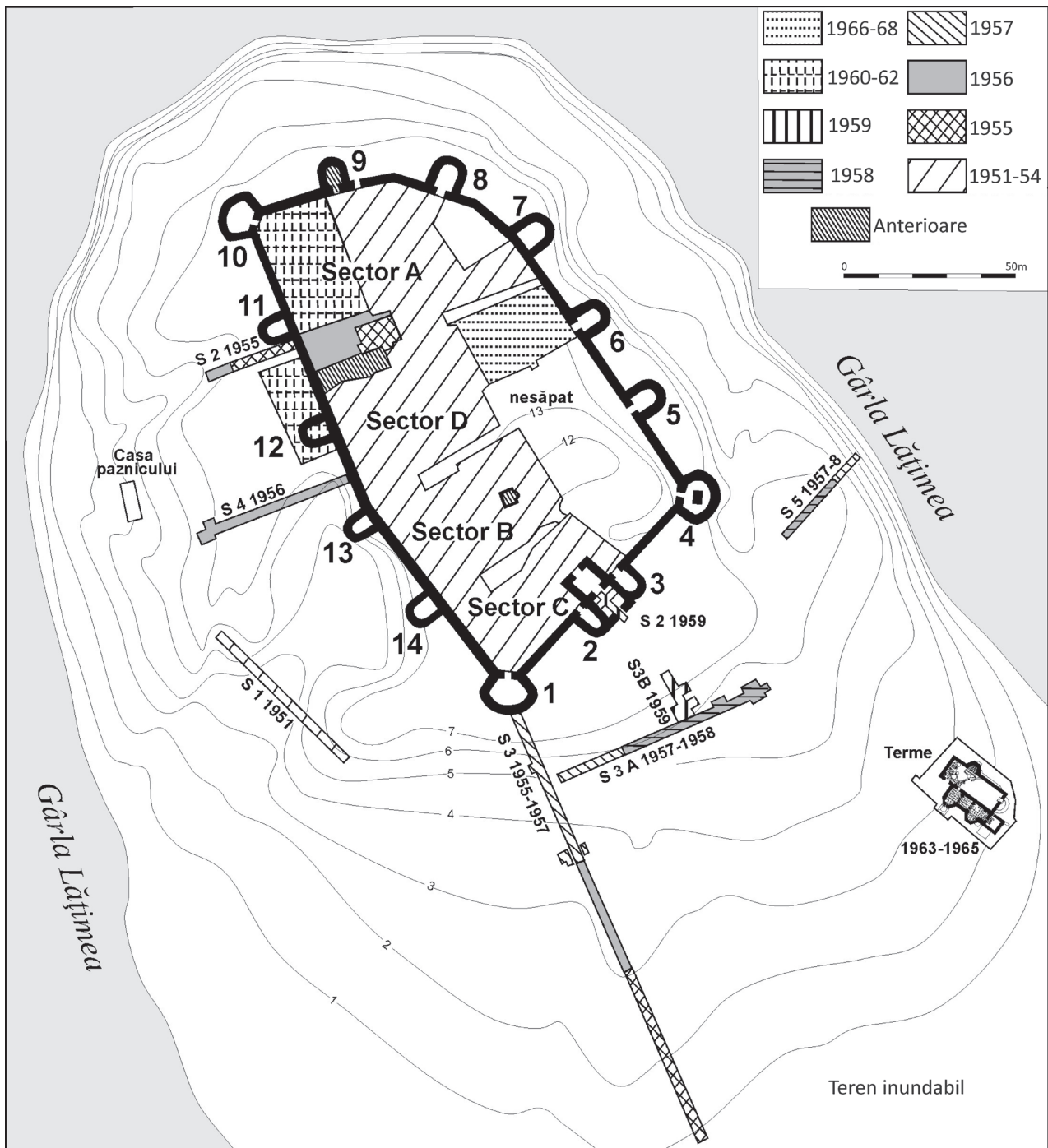

Fig. 15. Planul general al insulei Biseriçuța cu secțiunile cercetate în afara fortificației (Iuliana Barnea, prelucrare după Barnea 1969a, 15, fig. 4)

⁷⁵ Ștefan et alii 1952, 408.

prindă cu un capăt platoul cetății și cu celălalt capăt un al doilea platou, care se întinde la sud-sud-vest de cetate, cu dimensiunile 52,80x3,50m⁷⁶. În campania din 1955 s-au deschis **S2**, un șanț larg de 2 m, perpendicular pe curtea dintre turnurile nr. 11 și 12, în imediata apropiere a turnului 11⁷⁷ și **S3**, amplă secțiune de sondare a terasei aflate aproximativ în direcția sud-sud-vest de cetate, cu o lungime totală de 143 m⁷⁸. Identificarea parțială, în cea din urmă, a unor complexe importante a determinat extinderea acestora cu alte două secțiuni, numite convențional **S3A** și **S3B**, trasate în 1957⁷⁹ și 1959⁸⁰, prima, situată la circa 30 m distanță de cetate și perpendiculară pe secțiunea **S3**, cu dimensiunile 20 x 2m, iar cea de-a doua, între metrii 42-44 ai **S3A**, perpendiculară pe latura de nord a acesteia. **S4** (46x3,5m) a fost trasată în 1956⁸¹, în exteriorul cetății, aproximativ la jumătatea cortinei dintre turnurile nr. 12 și 13, iar **S5** (23x2,5m) a fost deschisă în 1957⁸² la sud-est de turnul nr. 4.

Rezultatele cercetărilor din aceste secțiuni au permis realizarea de observații privind întinderea așezării extra muros și a etapelor succesive de locuire. De la bun început trebuie menționat că adâncimea atinsă în timpul săpăturilor variază; în unele secțiuni au fost practicate sondaje mai adânci și doar în anumite puncte s-a ajuns până la stâncă sau la stratul de pământ viu. De asemenea, observațiile făcute imediat în exteriorul cetății au dus la concluzii privind raportul între zidul de incintă și aria locuită, precum și lipsa pentru acesta din urmă a unui val și/sau șanț de apărare.

O altă constatare se referă la identificarea materialelor arheologice anterioare epocii romane. Destul de numeroase, acestea nu au fost descoperite *in situ*, dar aparțin întregii Epoci a Fierului⁸³.

După cercetarea straturilor medievale, asemănătoare celor din cetate, dar care nu fac obiectul lucrării de față⁸⁴, s-a trecut, pe măsura adâncirii săpăturilor, la investigarea straturilor romano-bizantine și romane. O dată în plus, s-a observat că bordeiele medievale se așează direct pe și în nivelul romano-bizantin, în unele puncte distrugându-l în totalitate, cu observația că, uneori, între depunerile romane și cele medievale se află un strat de pământ vegetal de culoare cenușie, gros în medie de 0,20 m, care corespunde perioadei dintre sfârșitul secolului al VI-lea și a doua jumătate a secolului al X-lea, datarea acestuia fiind asigurată de o monedă din timpul lui Mauriciu Tiberiu, emisă în anii 590-591, aflată la baza stratului de pământ vegetal și o alta de la Ioan Tzimisces, dintre anii 969-976, găsită deasupra aceluiasi strat⁸⁵, situație care, din nefericire, nu se întâlnește și în cetate.

Niveluri și complexe arheologice anterioare construirii fortificației, aparținând epocii romane timpurii și plasate cronologic în secolele I-III d.Chr. au fost identificate în secțiunile S1, S3, S3A, S3B și S4.

În sondajul din **S1 (Fig. 16)**, către capătul de N, la adâncimea de -3,20 m s-a dat peste o masă de țigle și olane puternic arse secundar, printre care apăreau și cioburi romane. După ridicarea lor s-a constatat că secțiunea se afla interiorul unei locuințe incendiate, ale cărei limite nu au putut fi identificate. Lipsa zidurilor de piatră sau chirpici indică pereți din lemn și lut. De aici s-a recuperat o

cantitate mare de material arheologic, din care s-au putut reconstitui un număr de 12 vase, din care 10 romane și 2 autohtone, tipic getice, lucrate la roată înceată, decorate cu butoni și brâu alveolar. Întregul complex a fost datat foarte precis cu un opaiț cu marcă de producător (CASSI) și o monedă Antoninus Pius (155-156). Distrugerea locuinței a fost pusă de arheologi în legătură cu invazia costobocilor (170 d. Chr)⁸⁶.

În **S4 (Fig. 17)**, cercetată până la stâncă, stratul cel mai vechi⁸⁷ este format din numeroase resturi de cultură din epoca romană, aparținând secolelor II-III. Compus din fășii mai late de pământ galben lutos cu

⁷⁶ Ștefan et alii 1952, 409.

⁷⁷ Ștefan et alii 1957, 200-202.

⁷⁸ Ștefan et alii 1957, 203-204.

⁷⁹ Ștefan et alii 1959b, 631.

⁸⁰ Ștefan et alii 1962, 675-686.

⁸¹ Ștefan et alii 1959a, 580.

⁸² Ștefan et alii 1959b, 640-641.

⁸³ Ștefan et alii 1953, 263-267; Ștefan et alii 1961, 585.

⁸⁴ Ștefan et alii 1967.

⁸⁵ Ștefan et alii 1961, 587.

⁸⁶ Ștefan et alii 1953, 264.

⁸⁷ Ștefan et alii 1959b, 635-636.

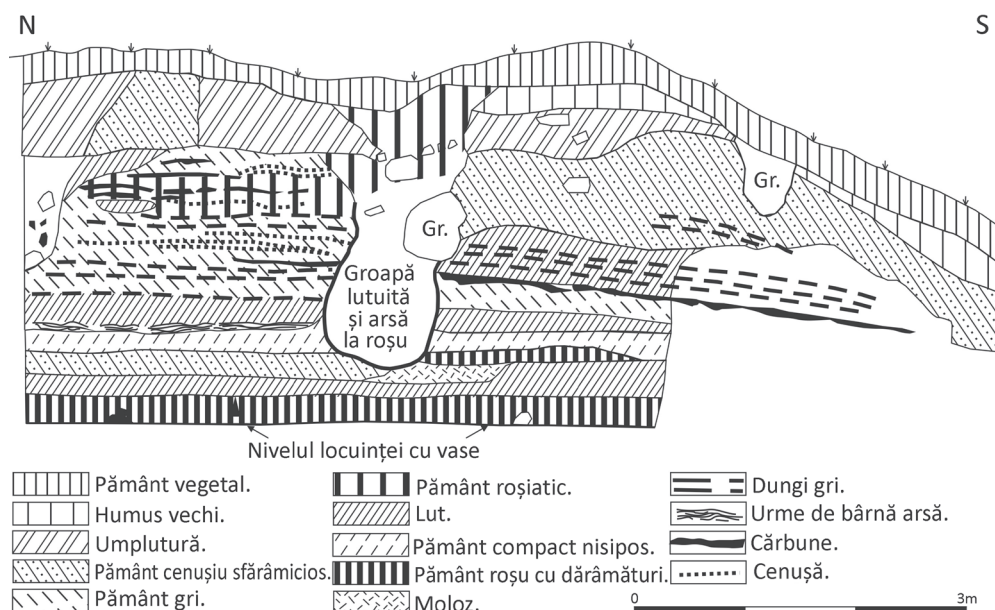

Fig. 16. Profilul nordic al S1 *extra muros* (Iuliana Barnea, prelucrare după Ștefan et alii, 1953, 264, fig. 23)

fragmente ceramice romane, alternând cu fâșii mai subțiri de pământ negru cenușos, cu mici fragmente de cărbune, stratul atinge o grosime totală de circa 2,50m⁸⁸. De aici provine o mare cantitate de ceramică romană de factură comună. Un procent apreciabil de *terra sigillata* s-a descoperit în nivelurile inferioare ale stratului. La acestea se adaugă fragmente de opaițe, printre care – din nou – un exemplar cu ștampila CASSI, bucăți de calupuri de chirpici, cuie de fier, precum și o cantitate apreciabilă de olărie locală, ornamentată cu brâu alveolar în relief. Toate aceste materiale sunt expresia unei locuirii de caracter civil, care se întindea mai ales la vest de cetate, dacă avem în vedere asemănarea din punct de vedere al inventarului arheologic identificat în nivelurile romane timpurii din **S1** și **S4**.

În **S3** apare un strat de pământ umed, amestecat cu cărbuni, fragmente de țiglă și cărămizi romane, anterior secolului al IV-lea⁸⁹; aceleași perioade îi aparțin, cu titlul de ipoteză, pavajul și urmele de arsură sesizate la – 3,75 m, în mijlocul secțiunii⁹⁰.

În sondajul din **S3A** (Fig. 18) s-a identificat un strat compact, de culoare castanie, conținând depuneri din epoca romană. Acest strat are grosimea de 3-4 m și corespunde în timp secolelor II-VI d.Chr. Cronologic, începutul acestui strat este indicat de o monedă din timpul lui Traian, aflată către capătul de SV al secțiunii la adâncimea de -4,95 m, iar sfârșitul, de monede din timpul împăratului Mauriciu Tiberiu (582-602), găsite în diferite puncte, sub stratul subțire de pământ vegetal menționat mai sus⁹¹.

Perioada de timp ce debutează cu construcția fortificației târzii, la sfârșitul secolului al III-lea și începutul celui următor și se termină cu părăsirea cetății și încheierea locuirii intra și extra muros, la sfârșitul secolului al VI-lea și primele două decenii ale secolului VII, debutează cu un nivel arheologic bine surprins în **S3**, reprezentat de un pavaj, identificat pe lungimi apreciabile și care a fost pus de cercetători în legătură cu construcția și prima fază de folosire a fortificației. Format din țigle romane fragmentare așezate pe un pat de lut, gros de 0,05 m, acest nivel de călcare a fost identificat în **S3**, la adâncimea de -2,35m de soclul turnului nr.1, pe o lungime de 7,25 m⁹².

Un alt pavaj din aceeași epocă a fost descoperit în **S3A** și **S3B**. În **S3A** apare la -4,30-4,50m adâncime față de nivelul actual al solului. Pavajul avea grosimea de 0,30 m, fiind alcătuit din pietre, bucăți de cărămizi

⁸⁸ Ștefan et alii 1959a, 581.

⁸⁹ Ștefan et alii 1957, 204.

⁹⁰ Ștefan et alii 1959b, 632.

⁹¹ Ștefan et alii 1961, 586.

⁹² Ștefan et alii 1959b, 632.

și fragmente ceramice, legate cu mortar⁹³. El a fost urmărit pe o lățime de 7m, fără să i se fi putut determina limita. Acesta a fost pus în legătură cu drumul de acces spre poarta cea mare a cetății, aflată în apropiere, spre nord-vest, probabil reparat, o dată cu construcția fortificației, așa cum pare să indice și un miliar din timpul lui Diocletian, descoperit în poziție secundară, mai exact refolosit ca material de construcție într-o locuință medievală din interiorul cetății⁹⁴. Același pavaj a fost identificat și spre capătul de sud al secțiunii **S3B**, la - 4,10m, către mijloc la -4 m, iar către capătul de N al acesteia, la -3,80 m, ceea ce denotă că el urca în pantă ușoară către poarta principală a cetății. Grosimea pavajului este de 0,40m⁹⁵.

Deasupra pavajelor menționate au fost identificate mai multe niveluri și complexe arheologice cuprinse cronologic între secolele al IV-lea și al VI-lea. Într-un punct al **S3A**, apare un strat compact, datat larg între secolele II-VI, pentru care, repartiția pe secole a celor 22 monede descoperite, arată o frecvență mai mare în secolele IV și VI⁹⁶. Într-un al punct al secțiunii au apărut urme ale unei locuințe din scânduri sau chirpici, la adâncimea de -2,75-3,50m, unde s-au identificat resturi dintr-o podea de lut bătătorit. Într-un alt punct, aproximativ la aceeași adâncime, apare un strat de lut galben, gros de 0,20-0,30m, amestecat cu puțin chirpici ars și cu foarte puțin cărbune, indicând prezența unei locuințe asemănătoare. Mai clară este situația dintr-un punct aflat către capătul de NE al secțiunii, unde, deasupra unui strat subțire de cărbune de lemn, gros de 1-2 cm, se afla altul gros de chirpici ars. Datarea acestor locuințe se plasează la sfârșitul secolului al V-lea și începutul secolului al VI-lea. În două puncte diferite ale stratului romano-bizantin, aflate în jumătatea vestică a **S3A**, au apărut două cuptoare, asemănătoare cu cele descoperite în bordeiele așezării feudale timpurii. Unul din ele s-a găsit la adâncimea de -2,30m, iar celălalt, la -2,70m, ambele aparținând câte unei locuințe bordei, ale căror limite n-au putut fi urmărite. Acestea aparțin fazei finale de locuire romano-bizantină, probabil secolului al VI-lea d.Chr⁹⁷. Despre un al treilea, similar cu cele două, descoperit în aceeași secțiune, din cauza solului compact, uniform și umed, în care era adâncit, nu s-a putut stabili dacă el se afla în interiorul sau în afara unei locuințe. Aproximativ la aceeași adâncime cu vatra cuptorului, în peretele de sud al secțiunii, se distinge o dungă subțire de cărbune, care reprezintă probabil, resturile unei locuințe din secolul al VI-lea⁹⁸.

În **S3B** apare un strat compact de pământ cenușiu, gros de 1,50-2,75 m, conținând depuneri amestecate din epocă romano-bizantină și unele chiar mai vechi (din secolele II-III d.Chr.). Acest fapt, coroborat cu observația că resturile arheologice găsite în stratul respectiv (fragmente ceramice, bucăți de cărămizi și olane, zgură și piroane de fier, oase de animale ș.a.) constau din fragmente mărunte, precum și urmele sporadice de locuire, duc la concluzia că stratul romano-bizantin provine în cea mai mare parte din operații de nivelare și înălțare artificială a terenului, care înainte de cucerirea romană era inundabil. Către capătul de N al **S3B**, la adâncimea de aproximativ 3 m de la suprafața terenului actual, au apărut temeliiile a două fragmente de ziduri din piatră legată cu lut galben, orientate SV -NE și aproape paralele, la distanță de circa 2,50 m unul de altul. Ele aparțin unei construcții datând din secolele IV-V d.Chr. Din loc în loc s-au aflat straturi subțiri de lut galben sau de cărbune, reprezentând urme de locuințe ale populației locale și civile. Ca o anexă a acestor locuințe au apărut câteva gropi de provizii, unele tronconice, iar altele în formă de butoi, toate aparținând, se pare, secolului al VI-lea d. Chr⁹⁹. Într-un punct al aceluiași strat din **S3B** s-au găsit mai mulți *nummi* de bronz, datați în secolul al V-lea¹⁰⁰.

În capătul de sud al secțiunii **S3**, au fost descoperite două niveluri, datate în secolul al VI-lea. Aici s-a putut observa foarte clar, cum bordeiele și gropile medievale s-au adâncit până la baza nivelului roman timpuriu, distrugând în întregime nivelul roman târziu. Din punct de vedere stratigrafic nivelul identificat se află deasupra nivelului roman din secolul al IV-lea. Gropile de provizii descoperite în acest nivel sunt asemănătoare celor întâlnite în stratul roman târziu din cetate. Faptul că cele mai multe prezintă urme clare de refacere, precum

⁹³ Ștefan *et alii* 1961, 583.

⁹⁴ Ștefan 1957a, 221-229.

⁹⁵ Ștefan *et alii* 1962, 678.

⁹⁶ Ștefan *et alii* 1961, 586.

⁹⁷ Ștefan *et alii* 1961, 587.

⁹⁸ Ștefan *et alii* 1962, 675.

⁹⁹ Ștefan *et alii* 1962, 677, fig. 3 (jos).

¹⁰⁰ Ștefan *et alii* 1962, 678-679.

și faptul că au forme deosebite, au dus la concluzia că ele pornesc din două niveluri deosebite de locuire, care s-au succedat la scurte intervale de timp. Materialul arheologic identificat dovedește că ambele niveluri datează din secolul al VI-lea¹⁰¹.

În **S4** cercetările au mers aproape în totalitate până la stâncă. Peste primul strat de cultură, datat în secolele II-III, s-a observat un strat subțire de saură (piatră mărunță), care apare și în cuprinsul cetății și care reprezintă o nivelare executată cu ocazia ridicării cetății. Peste această nivelare se găsește stratul al doilea, constând din niveluri succesive de cenușă, cărbuni și resturi ceramice, peste care se întinde un strat de pământ galben, cenușiu compact, de asemenea identic cu cel care se întâlnește și în cetate. Aspectul solului și ceramica descoperită sunt caracteristice etapei de locuire romano-bizantine (secolelor IV-VI). Două monede mici de bronz găsite aici (*nummi*), deși ilizibile, aparțin sigur secolului IV. Fragmentele ceramice aparțin mai ales amforelor cu caneluri largi orizontale, iar câteva fragmente de opaițe sunt și ele caracteristice secolelor IV-V¹⁰². Important de menționat este că acest nivel nu se păstrează *in situ* decât pe o porțiune de circa 11,50m (între metri 24,50 și 36), în rest el fiind înlăturat de bordeie și gropi din epoca feudală¹⁰³. Într-un alt punct al secțiunii, o fâșie de pământ galben compact, cu cenușă, cărbuni, argilă arsă, care reprezintă un strat de locuire, la baza căruia se află calupuri de chirpici, pare să dateze din secolul IV. Sunt de menționat aici și câteva gropi circulare, aparținând secolelor al V-lea sau al VI-lea¹⁰⁴.

Cercetările din **S5** au dus la identificarea parțială a două edificii, a mai multor niveluri de arsură, de intensități diferite, datate în secolele al V-lea și al VI-lea, și au permis observații cu privire la limita așezării feudale. În extremitatea estică a secțiunii s-a cercetat o locuință romană târzie, care pe baza ceramicii a fost plasată în timp între sfârșitul secolului al IV-lea și secolul al VI-lea¹⁰⁵. Temelia acestei construcții era din piatră nefațetată, legată cu pământ, iar partea superioară fusese probabil, din chirpici. Latura dezvelită a locuinței măsoară 4 m. În partea exterioară, lângă colțul de NE al locuinței, a fost descoperit un *nummus* din secolele IV-VI, foarte prost conservat, complet șters atât pe avers, cât și pe revers. La -2,60 m, la baza depunerilor din epoca feudală timpurie, la același nivel cu locuința, a apărut în profil un strat de arsură puternică portocalie, roșiatică, care, după materialele conținute, aparține epocii romane târzii¹⁰⁶. Cercetarea din acest punct demonstrează că limita așezării în epoca romană și romană târzie (dar și mai târziu) trebuie să se fi aflat ceva mai spre est¹⁰⁷.

În jumătatea de vest a **S5**, depunerile feudale timpurii (cu excepția gropilor) nu depășesc adâncimea de 0,90-1,00 m, dar, pe alocuri, stratul roman apare chiar sub humus. Nivelul roman se caracterizează prin mai multe niveluri de incendii succesive; s-au remarcat mai ales trei asemenea niveluri, formate din cenușă de culoare gălbuie-portocalie, atingând grosimea de 0,30 m, fiecare strat de cenușă având la bază cărbune. Între straturile de cenușă și cărbune se interpune un strat de pământ de culoare cenușie sau cafenie. Straturile formate din cenușă și cărbune, provin din incendierea unor construcții simple, poate un fel de „barăci” de lemn, pentru a căror existență pledează numeroasele piroane de fier descoperite tocmai în aceste niveluri de arsură. Pe de altă parte, în nivelul al treilea de arsură (de sus în jos) se văd și bucăți de calupuri de chirpic, precum și fragmente de lipitură având imprimate pe ele urme de nuiele. Pământul care se interpune însă între nivelurile de arsură, provine nu numai din depunerile naturale, dar foarte probabil este vorba și de pământ cărat aici din altă parte, eventual în urma unor operații de curățire și nivelare. Aceste straturi, ca și straturile de arsură, conțin resturi de materiale arheologice dintr-o anumită perioadă și nu materiale amestecate, aparținând mai multor epoci. Sub cele trei niveluri de incendii puternice, amintite mai sus, se întâlnesc și altele mult mai slabe. Cele trei niveluri de incendii puternice au fost datate în decursul secolului al VI-lea, iar nivelurile de incendii mai vechi și mai slabe sunt atribuite secolului al V-lea¹⁰⁸.

¹⁰¹ Ștefan *et alii* 1959b, 632.

¹⁰² Ștefan *et alii* 1959b, 636.

¹⁰³ Ștefan *et alii* 1959a, 581.

¹⁰⁴ Ștefan *et alii* 1959b, 638-639.

¹⁰⁵ Ștefan *et alii* 1959b, 640-643.

¹⁰⁶ Comșa 1988-1989, 327-331.

¹⁰⁷ Ștefan *et alii* 1959b, 643.

¹⁰⁸ Ștefan *et alii* 1961, 592-593.

Către capătul de vest al **S5**, la -2,60m de la nivelul actual, a fost descoperit un zid din pietre nefațetate, legate între ele cu lut și întărit la bază cu alte pietre. În depunerile aparținând acestui zid, care foarte probabil face parte dintr-o clădire, au apărut o serie de fragmente ceramice de culoare cenușie, ornate prin lustruire. La -3,00m au apărut fragmente de tencuială de zid, iar la -3,60 m au ieșit la iveală fragmente de țiglă și pietre mari, nefațetate, pentru ca la -4,20 m să fie identificat un pavaj din cărămizi pătrate, mărginite de jur împrejur de blocuri regulate de șist, dezvelit numai în mică parte. De asemenea, nu s-a putut stabili dacă țiglele și tencuiala trebuie puse în legătură cu pavajul formând toate un singur complex – resturile unei case. Pe baza materialelor arheologice, nivelul zidului legat cu pământ aparține sfârșitului secolului IV și eventual începutului secolului al V-lea, iar nivelul pavajului a fost atribuit începutului secolului al IV-lea¹⁰⁹.

Alte puncte din zona *extra muros* (Fig. 2)

Malul de V al gârlei Lățimea, care înconjoară pe trei laturi insula Biseriçuța, reprezintă o zonă bogată în materiale arheologice și urme de așezări sau necropole, acestea din urmă funcționând concomitent și în legătură cu așezarea de la Dinogetia. Trebuie menționat de la bun început că acestea – cu excepția punctului de la Mlăjitul Florilor, unde a fost cercetată sistematic o așezare hallstattiană – nu au făcut obiectul unor cercetări sistematice. Observațiile realizate cu prilejul cercetărilor periegetice au permis fixarea aproximativă în teren a așezării civile romane timpurii și a necropolei aferente acesteia, precum și puncte cu înmormântări aparținând perioadei târzii. Numeroase fragmente de amfore din perioada elenistică, monede romane republicane etc dovedesc intensitatea locuirii în zonă încă înainte de sosirea romanilor.

Urme ale unei așezări din secolul al IV-lea î. Chr. au fost identificate în apropierea punctului Lățimea¹¹⁰. Într-un teren nisipos din terasa inundabilă au apărut numeroase fragmente de ceramică lucrată cu mâna și de amfore elenistice, dar și bucăți de lutuială cu urmele unei legături din stuf, aparținând unor locuințe. Materiale arheologice au fost recoltate dintr-o suprafață de circa 100 m².

Un prim sondaj, realizat în 1952 a dus la identificarea unor resturi de construcții (cărămizi, olane) și a două morminte, din necropola romană târzie. Ca observație generală, mormintele mai noi le deranjează pe cele mai vechi. În vreme ce acestea din urmă nu pot fi datate, cele mai noi au fost plasate de arheologi între sfârșitul secolului al IV-lea și sfârșitul secolului al VI-lea¹¹¹.

Urme ale necropolei romane din secolele II-III au fost identificate în punctul numit „La nisipi”, aproximativ în dreptul km 9 al drumului național Galați-Tulcea, în porțiunea dintre acesta și malul gârlei Lățimea¹¹². Într-un al doilea punct, nu departe de acesta, reprezentând o porțiune întinsă de teren de circa 1 km lungime și circa 200 m lățime au apărut o serie de fragmente ceramice, vase întregi și obiecte diverse, inclusiv monede, material arheologic databil în secolele II-III ce indică probabil o **necropolă de incinerare** în această zonă¹¹³. Aceasta nu a putut fi niciodată cercetată sistematic, dar este suficient de întinsă ca să le permită cercetătorilor să presupună că ea aparținea atât așezării/fortificației de pe insulă, cât și unei **așezării civile** din imediata apropiere. Aceasta din urmă a putut fi de altfel identificată în teren cu prilejul unui sondaj, efectuat în 1968 în zona necropolei romano-bizantine, aflată chiar în dreptul popinei „Biseriçuța”, la poalele dealului, de pe malul celălalt, din fața cetății, pe terasa neinundabilă a gârlei. Câteva din mormintele târzii surprinse perforau temeliile unor ziduri mai vechi, care au aparținut probabil tocmai așezării din secolele II-III d. Chr¹¹⁴.

În preajma aceluiași punct „Lățimea” a fost identificat în 1949 și cercetat în întregime în campania din anul 1958 un cuptor de ars țigle. Cuptorul a fost datat în epoca tetrarhiei prin două monede găsite pe podea, una cu efigia lui Diocletian, cealaltă cu aceea a lui Maximian¹¹⁵. Foarte probabil, aici a fost produsă o parte din materia primă necesară pentru construcția fortificației.

¹⁰⁹ Ștefan *et alii* 1961, 592-593.

¹¹⁰ Barnea 1974, 106-109.

¹¹¹ Ștefan *et alii* 1953, 267-268; Comșa 1953, 749-756.

¹¹² Barnea 1974, 103, nota 2.

¹¹³ Barnea 1974, 109.

¹¹⁴ Barnea 1974, 111.

¹¹⁵ Ștefan *et alii* 1959, 582; Ștefan 1957b, 339-347.

Așezarea necropolelor și situația generală topografică oferă indicii prețioase pentru reconstituirea traseului drumului de-a lungul Dunării (limes), venind dinspre *Arrubium* (Măcin) și mergând spre *Noviodunum* (Isaccea). Urmând versantul vestic al dealurilor din fața cetății, drumul trecea chiar prin zona dintre necropola timpurie și așezarea din aceeași perioadă îndreptându-se către poarta principală a cetății. Este posibil ca o ramificație a acestui drum să fi asigurat legătura cu așezarea de la Barboși, așa cum ar rezulta și din descoperirea a doi miliari în punctul numit „Dosul Bugeacului”¹¹⁶ și aflat la vest-nord-vest de zona de contact între așezarea timpurie și necropola ei¹¹⁷.

Dacă în secolele II-III există un centru militar pe insulă și o așezare civilă, imediat în afara fortificației dar și pe malul vecin, necropola lor aflându-se puțin mai la S, dincolo de drumul care venea de la *Arrubium*, în secolele IV-VI locuirea se concentrează numai pe insulă, în fortăreață și împrejurul ei, pe malul de vest al gârlei Lățimea rămânând doar necropola care ia locul așezării mai vechi. Mai târziu, în secolele X-XII, nu numai așezarea dar și necropola vor fi concentrate în interiorul și în jurul cetății¹¹⁸.

*

Întrucât lucrarea de față are ca scop principal cercetarea ceramicii romane de la *Dinogetia*, vom sintetiza în cele ce urmează în partea de încheiere a studiului nostru introductiv, fazele (în măsura în care ele sunt detașabile de la un moment istoric la altul) prin care așezarea a trecut de la cucerirea romană până la căderea limesului romano-bizantin în acest punct.

Este evident faptul că, prin poziția sa geografică și statigrafică, *Dinogetia* a putut funcționa încă de la începuturile dominației romane ca un loc extrem de favorabil unui punct de pază militar atât pe apă cât și pe uscat. De aceea, așa cum descoperirile tegulare o arată, a existat de la început (din sec. I d.Chr.) o *statio* a flotei fluviale (*Classis Flavia Moesica* cu baza la *Noviodunum*) și un post permanent de pază și de supraveghere a malului stâng din acest loc apărat natural; au fost detașate unități din *Cohors I Cilicum*, *Legio V Macedonica* (cu sediul la *Troesmis*, până în 167), *Cohors II Mattiacorum*. Probabil că în primul secol d.Chr. și până la războaiele dacice, stațiunea de aici va fi fost un castru de pământ și lemn. Materialul ceramic descoperit atestă împreună cu monede timpurii începând cu a doua jumătate a secolului I d.Chr. pătrunderea unor mărfuri romane de factură italiotă sau, în tot cazul, apuseană: *terra sigillata*¹¹⁹, unele amfore¹²⁰ și anumite categorii de oale. Etapa următoare, de la Traian la atacurile costoboce este marcată de amplificarea și diversificarea mărfurilor venite pe calea Dunării în special; este deja o diversificare semnificând, așa cum o demonstrează descoperirile din locuința „daco-romană” descrisă în urma săpăturilor din 1951 și amintită la începutul prezentului studiu, intrarea decisivă în circuitul economic roman a populației locale, pentru că atât numărul mare cât și varietatea materialelor romane descoperite acoperă necesități cu mult mai largi decât cele ale unei garnizoane militare. Distrugerea costobocă din anul 170 d.Chr., înregistrată în afara cetății, dar căreia pare să-i aparțină și unul din nivelurile surprinse în două puncte ale așezării (la poarta de sud și în zona centrală, în afara celui din cazul locuinței extramurane din **S1**), nu a putut rupe cursul invocat mai sus al integrării economice și spirituale a regiunii și deci a așezării de aici. Dimpotrivă, asistăm la o refacere a fortificației (deja din piatră, dacă nu cumva construcția în piatră a fost înălțată încă de Traian sau Hadrian) într-o formă probabil destul de apropiată de cea târzie, iar, pe de altă parte, abundența mărfurilor romane întrece orice coordonată anterioară. Circulația mărfurilor va fi afectată abia la jumătatea secolului al III-lea din cauza atacurilor gotice, cu observația că orientarea către vest rămâne în continuare preponderentă măcar tradițional până chiar mai târziu în cursul secolului al IV-lea.

Aici însă intrăm într-o nouă fază, aceea de la începutul epocii Dominatului, când evidența refacerii fortificației este atât de pregnantă încât înlătură masiv din posibilitățile noastre de identificare a fazelor menționate mai sus. Dealtfel, în anumite locuri cum ar fi acela al intersecției străzilor principale, nivelul acesta prim din epoca romană târzie, folosește stânca reamenajată, nivelată și acoperită doar cu o lutuală subțire, în care sunt prinse ca un pavaj subțire, fragmente ceramice mărunțite, rulate și pietricele. Această fază durează până la sfârșitul domniei

¹¹⁶ ISM V, 256, 257.

¹¹⁷ Barnea 1974, 117.

¹¹⁸ Barnea 1974, 112-113.

¹¹⁹ Comunicare personală Viorica Rusu-Bolindeț.

¹²⁰ Opaïț *et alii* 2020, 381-385.

lui Valens, dar există, pe baza unor descoperiri din ultimii ani, posibilitatea subîmpărțirii acesteia în două¹²¹, cezura făcându-se remarcată cel mai probabil în timpul lui Constantius al II-lea când se înregistrează, în urma unor distrugerii, o serie de reparații ale unor clădiri. Această fază, în întregime ea de la Diocletian până la Valens este marcată deja de intrarea în circuitul comun a unor vase de lux de proveniență răsăriteană (așa zise africane), precum și a unor opaițe din aceeași categorie dar care, potrivit circulației acestei categorii (și modei) puteau veni și cu imitații prin filieră vestică. În schimb, cele două amfore descoperite pe nivel și databile în vremea lui Valens (în încăperea de la N de poarta de vest) au analogii în lumea grecească și au venit cu siguranță din bazinul mării Egee. Așadar, este momentul, în cursul acestei faze și mai ales în a doua parte a ei, de îndreptare spre Răsărit a orientării economice a așezării de la *Dinogetia*, împreună, desigur, cu celelalte centre de la Dunărea de Jos.

Următoarea fază, a doua din epoca Dominatului potrivit descrierilor de la *Dinogetia* și a coroborării lor cu acelea din alte așezări, durează de la sfârșitul sec. IV când deja se înregistrează o serie de reparații și reconstrucții databile deja la Honorius, până către sfârșitul secolului următor; este și ea de subîmpărțit în două, limita de luat în considerație fiind în cursul primei jumătăți a sec. V, când așezarea este afectată de următoarele atacuri hunice, fără să se înregistreze însă o distrugere generală de violența celor notate la Sucidava (Celeiu) sau Iatrus (Krivina, Bulgaria). Altă serie de reparații și reconstrucții sunt, într-adevăr, databile în jurul jumătății sec. V, folosirea lor durând, pe cât se pare, încă două trei decenii sau mai mult. Evidența ceramicii pentru această perioadă nu este nu atât suficient de clară cât insuficient de expresivă ca varietate, poate tocmai datorită contextului istoric general de parțială dezorganizare a vieții economice în această arie a Imperiului de Răsărit: ceramica de uz comun (în majoritate) întâlnită în straturile corespunzătoare este, firesc, mai larg databilă, importurile părând a fi extrem de limitate și necaracteristice.

Faza următoare în schimb, de la Anastasius la Iustinian, fiind ultima de mare înflorire (dar nu numai de aceea) este deosebit de clar depistabilă și foarte bogată și expresivă în materiale întregi sau fragmentare din mai toate categoriile, de la ceramica de lux importată din centrele mării Egee și așa-zis africane până la amforele tipizate și standardizate. Este de altfel un specific al epocii această din urmă caracteristică imprimată de controlul de stat asupra grosului circulației comerciale și producției. Vedem pe de o parte integrarea totală a așezării de la *Dinogetia* în circuitul Imperiului de Răsărit, iar pe de alta rolul ei nu doar ca punct militar ci și ca foarte important târg – centru de schimb în Imperiu și al Imperiului cu populațiile de dincolo de Dunăre. Descoperire rară, cântarul (balanța) de la *Dinogetia*¹²² rămâne un obiect simbolic pentru rolul invocat aici, practic însă, restul descoperirilor și varietatea lor – amintim aici doar monedele și credem că este suficient pentru rolul comercial al așezării – se constituie într-o documentație extrem de bogată a fazei la care ne referim. Lovitura primită prin invazia kutrigură din anul 559¹²³, marcată arheologic de cel mai substanțial strat de incendiu remarcabil în stratigrafia așezării, a fost decisivă pentru *Dinogetia*, chiar dacă ea a mai supraviețuit ca așezare și după aceea câteva decenii.

Este deci, de marcat aici, ultima fază a cetății aflate în decădere și lăsată treptat în ruină (ultimele monede descoperite până acum sunt doar de la Mauriciu Tiberiu din anii 591-592) ultimele resturi de locuire nedepășind primele două decenii ale secolului al VII-lea d.Chr. Faza marchează, prin ceramică, ieșirea treptată din controlul romano-bizantin, deci și din circuitul economic; există însă unele amfore și alte vase romane târzii databile la limita dintre sec. VI și VII, dar materialele descoperite până acum sunt prea puțin semnificative, cu atât mai mult cu cât unele categorii care circulau în imperiu după jumătatea sec. VI au acolo o viață ceva mai lungă (din punct de vedere tipologic) fără modificări formale substanțiale. La aceasta situație a contribuit și distrugerea ultimelor niveluri romano-bizantine de bordeiele medievale.

Așezarea își va reveni – dar această chestiune iese deja din preocupările lucrării de față – abia de la anul 971 când, sub împăratul Tzimiskes al Bizanțului, *Dinogetia* va fi reocupată și reparaată ca stație militară și așezare aglomerată la granița recâștigată a Imperiului¹²⁴. Cu această ocazie, ea reintră în circuitul economic bizantin, bineînțeles la coordonatele vremii respective, până în sec. al XII-lea inclusiv. S-au adăugat astfel noi straturi de locuire peste ruinele, din nou nivelate în secolul al X-lea, ale așezării antice.

¹²¹ Barnea 1984, 339-346 (text) și 697-700 (ilustrație), pentru întreaga epocă a Dominatului la *Dinogetia*.

¹²² Ștefan 1950, 152-162; *I GLR*, nr. 247.

¹²³ Barnea 1966, 237-259.

¹²⁴ Ștefan et alii 1967.

SUMMARY

The territory of Roman Dobrudja represented, since the beginning of its integration into the Roman Empire, the northeastern part of the province of Lower Moesia. It was not until the years of the tetrarchy that it became a separate province – Scythia (**Fig. 1**), a situation that would last until the beginning of the 7th century, when the Empire with its capital at Constantinople lost military, administrative and largely economic control over the Lower Danube.

Located near the present-day village of Garvăn (Jijila commune, Tulcea county) (**Fig. 2**), the small former island called by the locals „Bisericuța” (**Fig. 3**), still preserves in our day the ruins of the Roman and Byzantine fortress Dinogetia.

Systematic excavations started in 1939 shed light on the complex chronology of the site. Evidence of prehistoric and pre-Roman Getic settlements, as well as scarce remains of an early Roman fortification have been found in several places. The most significant periods in the history of the site are the Late Roman period (end of the 3rd century – beginning of the 7th century), which is particularly revealed by the fortification walls built at the end of 3rd century, and the Middle Byzantine era, as shown by mud-hut dwellings within and outside the fortress (10th-12th century).

One of the Roman fortifications that did not change its Getic or perhaps, even Celtic name until the fall of the Danube limes, Dinogetia has benefited from a dominant natural position and, being surrounded by water – the gorges and ponds that the river forms turning to the right in front of the city of Galați – had the advantage of a natural defense and, in addition, that of the natural riches provided by land, water and forests: agricultural products, pastures, game meat, fish etc.

Archaeological research on the Roman and Byzantine fortresses, which have largely uncovered its ruins, has established from the earliest excavations that at the base of the Roman levels, and then together with them, there are archaeological materials belonging to the culture of the Geto-Dacians.

Dinogetia was identified, based on the information from written sources, such as Ptolemy (III, 8.2; 10.1; 10.5), Itinerarium Antonini (225,5: 9 milia passuum from Arrubium and 20 milia passuum far from Noviodunum), Notitia Dignitatum (Or. XXXIX, 24), and Ravenna Anonymus Geographer (IV, 5, 47), as this ancient site was not depicted on Tabula Peutingeriana.

Following the research in the Roman city, we can list, among the discoveries from the pre-Roman period, traces from the Neolithic and Bronze Ages, fragments of amphorae from the Hellenistic era, coming from the Aegean Sea basin and a lot of Getic pottery, partially marked by North Pontic and South Thracian influences, all this proving the intensity and continuity of living in Dinogetia. In addition to this comes the discovery, at about 2 km northwest of the fortress, of the remains of some Getic dwellings, near the spot point „Lățimea”, where an important amount of local pottery, but also Hellenistic – imported, which could be dated in the centuries 4th-3rd BC was discovered.

The next period in the history of the settlement is represented on the island and in the nearby area, among others, by a series of fragments of Hellenistic amphorae dating from the 3rd century BC and discovered on the plateau south of the late Roman fortress, where most probably in the 2nd-1st centuries BC a settlement may have survived. Significant in this sense, and surprising at the same time, is the discovery in 1983, following stratigraphic research carried out in the center of the late Roman fortification, of an almost undisturbed cremation urn, near the foundation of a late Roman wall.

During the 2nd-1st centuries BC the increasingly influence of the Republican Rome is proved, in addition to a series of archaeological materials – Roman imported pottery, by a small treasure of Roman Republican denarii discovered not far from the island, whose pieces were dated between the centuries 2nd-1st BC, and which would most likely have been buried towards the end of the first half of the 1st century BC.

With the installation of the Roman administration and army in Dobrudja, Dinogetia, which probably had the status of a vicus or even a civitas next to a Roman garrison, belonged to the territory of Arrubium (Macin) where, from the beginning, it was the garrison of the I Vespasiana Dardanorum auxiliary unit. The military units stationed in Dinogetia during the early roman time, in the same time or successively, according to the documentation provided especially by the stamped bricks, were legio V Macedonica, cohors II Mattiacorum, Classis Flavia Moesica, and cohors I Cilicum. It is an indisputable fact that at Bisericuța – Garvăn there was a

castellum for detachments belonging to the mentioned troops and a fleet station. It is more difficult, primarily due to the general situation in Dobrudja, where the vast majority of early Roman fortifications underwent substantial modifications during the Dominate era, to determine the exact location and appearance – much less the phases – of the first fortification that would have existed since the second half of the 1st century AD, on the same spot where we see today the ruins of the Roman-Byzantine fortification. Thus, the first systematic research from Dinogetia recorded inside the fortification an archaeological complex dating back to the Domitian-Trajan period, numerous other discoveries from the same period or from the second century AD. In order to obtain information on the stratigraphy inside the fortification, the researchers made a trial trench in 1952, in Sector B, starting from the current level of walking to the rock of the island. Based on coins and other elements of the archaeological inventory, it was possible to establish the existence in this part of the settlement of six levels of habitation, which covers the time interval between the 2nd and 4th centuries AD. (**Fig. 13**) Similar to this is the case of an extramural dwelling destroyed around 170 (**Fig. 16**), when it seems that the settlement and the fortification also suffered. Three milestone pillars from 161-163 indicate the restoration of the road that existed at the foot of the hills from Măcin (Arrubium) passing near the current village.

As it was rebuilt at the beginning of the Late Roman Period, as a fortification integrated in the defensive system on the right bank of the Lower Danube, Dinogetia occupies an area of about 1.2ha, being placed on the non-floodable rocky promontory of the island (**Fig. 4**). It had 14 defense towers arranged at relatively equal distances of about 20m along the trapezoidal enclosure wall, partly following the shape of the rocky terrain; among these, three were horseshoe-shaped with a rectangular central pillar in plan, the other towers being U-shaped. The main gate was the Southern one (**Fig. 5**), and two other small gates were on the western and northern sides of the fortification. Each tower was provided with a wooden platform located approximately at the walking level from inside the fortress, the space below being used for storage. The west gate was blocked during the 6th century (**Fig. 6**).

The most monumental and carefully worked buildings belong to the Dominate time: praetorium, a square building in plan, and with four masonry pillars inside; domus (**Fig. 7**), with a typical form of a Roman house with a paved atrium, portico, lararium and rooms arranged on each side; next to them, a series of houses, shops and warehouses, also undergoing numerous changes in the IV-VI centuries.

The most important and monumental construction in the sixth century is the Paleo-Christian basilica (**Fig. 8**) with three naves, located immediately west of the main gate, between towers no. 1 and 2, and repaired during the time of Anastasius (according to the discovered bricks stamped with his name, and the one of the Altina factory not far from here) and then under Justinian, when some annexes were added to it and the apse was rebuilt.

In general, all these buildings are originally built of stone and brick walls connected with mortar, but in the V-VI centuries the masonry (the foundation part and the base of the wall) is almost exclusively made of earth-bound stones, the superstructure of the wall being from adobe; at the same time, the rooms are shrinking and multiplying (**Fig. 10-12**).

The main street of the fortress, *cardo*, oriented approximately N-S, with a width of about 4-5m, climbs the slope to the central area, where it intersects with E-W street, *decumanus*, which made possible the connection with the western gate.

A series of important buildings – houses, shops, warehouses, etc. are lined up along these streets and others derived from them with which they form a quasi-rectangular network. The space initially left free between the constructions and the access to the enclosure wall and towers – *intervalum* – was gradually occupied in several situations by late buildings; already during the 4th century – with some exceptions – the access to the towers was no longer respected. The phenomenon of thickening and even repartitioning of some buildings or closing of some traffic and access streets is typical for the period between the end of the 4th century and the middle of the 6th, proving an agglomeration, even an overpopulation of the settlement defended by the enclosure wall, a process noted also in other settlements from the province.

The discoveries in the settlement (very numerous coins, imported and local pottery, agricultural and household tools, etc.) acknowledge the total integration of Dinogetia in the economic circuit of the Eastern Empire, especially in the 6th century and reveals its important role as an exchange point along the borders of the Empire and, of the province with the populations beyond the Danube. Rare discovery, the marked pair

of scales named after Flavius Gerontios, prefect of Constantinople during the emperor Justinian, represents a symbolic object for the economic role played by the fortification of Dinogetia.

The Roman baths (thermae) (**Fig. 9**) are located about 100m S of the main gate and consist of four main rooms and two annexes. They were built at the beginning of the 4th century, their use lasting a maximum of a century.

Following long archaeological research, several construction phases have been documented for the Dominate period: I. end of the 3rd century – end of the reign of Valens (378), with important restorations in the last years of the reign of Constantine the Great, continued by Constantius II; II. end of the 4th century – end of the 5th century (first part completed before the middle of the 5th century); III. the time of the emperors Anastasius to Justinian (491-565), until the invasion of the Kutriguri (559); 4. the last decades of the 6th century – the beginning of the 7th century, without violent end, the settlement is slowly abandoned. On the northern profile of section S3, perpendicular to the enclosure wall, just north of the west gate, there is a thin and slightly leveled layer that marks the traces of habitation from the last part of the sixth century and the beginning of the next (**Fig. 14**). In the 10th – 12th centuries, in the Middle Byzantine period, a hut dwelling was found that overlaps the Roman fortress, having a small church with stone walls and painted plaster, in the center of the fortification.

In order to investigate the extra muros settlement (**Fig. 15**), five sections were made outside the fortification: S1 / 1951, located in the southwestern part of the fortress; S2 / 1955, perpendicular to the fortification wall between towers no. 11 and 12; S3 / 1955, south-southwest of the fortress; the partial identification of some important complexes determined its extension with two other sections, conventionally called S3A and S3B, made in 1957 and 1959, the first, located about 30 m away from the fortress and perpendicular to section S3, and the second, between meters 42-44 of S3A, perpendicular to its north side; S4 / 1956 outside the fortress, approximately halfway between the towers no. 12 and 13; S5 / 1957 to the southeast of tower no. 4.

The results of the research in these sections made possible observations on the extent of the extra-mural settlement and the successive stages of habitation. It should be noted from the very beginning that the depth reached during the excavations varies; in some sections, deeper trial trenches were made, and only in certain points native rock was reached. Also, the observations made immediately outside the fortress led to conclusions regarding the relationship between the enclosure wall and the inhabited area, as well as the lack of a wave and / or defense ditch for the latter.

Another aspect refers to the identification of archaeological materials prior to the Roman era. Quite numerous, they were not discovered in situ, but belong to the entire Iron Age Period.

It has been observed that the medieval huts are located directly on and in the Roman-Byzantine level, at some points destroying it completely, with the observation that sometimes between the Roman and medieval deposits there is a layer of vegetal soil of gray color, which corresponds to the period between the end of the 6th century and the second half of the 10th century, its dating being ensured by a coin from the time of Maurice, issued in the years 590 -591, located at the base of the vegetal soil layer, and another from John I Tzimiskes, between the years 969-976, found above the same layer, a situation which, unfortunately, is not found in the fortress (**Fig. 18**).

Archaeological levels and complexes prior to the construction of the fortification, belonging to the early Roman era and placed chronologically in the 1st-3rd centuries AD were identified in sections S1 (**Fig. 16**), S3, S3A (**Fig. 18**), S3B and S4 (**Fig. 17**), while the archaeological complexes chronologically dated between the 4th and 6th centuries are more numerous and have been identified in all extra muros sections.

If in the 2nd-3rd AD centuries there is a military center on the island and a civilian settlement on the neighboring shore, their necropolis being a little further south, beyond the road that came from Arrubium, in the IV-VI centuries housing is concentrated only on the island, in the fortress and around it, on the west bank remaining only the necropolis that takes the place of the older settlement. Later, in the 10th-12th centuries, not only the settlement but also the necropolis will be concentrated inside and around the fortress.

